

Vognserup Enge

– Et offerfund med kvindesmykker fra den ældre bronzealder

Af LISE FROST

Abstract: Offerfundet fra Vognserup Enge nær Holbæk i Vestsjælland er med sine 243 bronzegenstande og en samlet vægt på godt 2 kg en af Sydsjællands største rituelle nedlæggelser af kvindesmykker og dragtudstyr fra bronzealderens periode II. Vestsjælland er rig på depotfund fra hele bronzealderen, og Vognserup Enge passer dermed ind i billedet af en egn, hvor man formåede at deponere et stort antal eksklusive genstande. Vognserup Enge-fundet består af 2 bælteplader, 2 halskraver, 4 spiralringeringe, 193 bronzerør med bevaret uldsnor fra snoeskørt og 42 tutuli. Der er tale om udstyr fra i hvert fald 2 kvinder. Ved nedlæggelsen var genstandene alle intakte, brugte og nogle endog reparerede. Hovedparten af genstandene dukkede op ved markarbejde og usagkyndig udgravning i 1968, mens resten fremkom ved arkæologiske og mosegeologiske efterundersøgelser i 1971-72. Det kunne derved fastslås, at den samlede nedlæggelse skete i en ellesump ca. 100 meter fra den faste bred. Bronzealderens offerfund dukker typisk op på steder, der ligger langt fra de menneskeskabte gravhøje, markerne og bosættelsen. Det samme er tilfældet for Vognserup Enge, som har ligget i det, man kunne kalde et rituelt, erindringens landskab, hvor der både i stenalder, bronzealder og jernalder er foretaget offernedlæggelser.

Mosefundet fra Vognserup Enge udgør en samlet nedlæggelse af kvindesmykker og dragtudstyr fra den sene del af ældre bronzealderens periode II ca. 1400-1300 f.Kr. Genstandene blev fundet i årene 1968-71 i et stort og bredt mose- og engområde sydvest for Vognserup Gods i Kundby sogn vest for Holbæk på Vestsjælland (fig. 1 & 2). Fundstedet er beliggende omkring 100 meter øst og 240 meter syd for den faste bred. Få hundrede meter syd for fundstedet findes Tuse Å og Kobbela, der omtrent 7 km længere mod nordøst løber ud i Holbæk Fjord. I den nordlige del af Kundby sogn ligger Lamme-fjorden, og omkring 8 km syd for fundstedet findes Store Åmose som et bredt bælte omkring Halleby

Å. I bronzealderen har store dele af dette vestsjællandske landskab været præget af svært fremkommelig sump og mose, hvilket også afspejler sig i fordelingen af gravhøje, der tydeligvis koncentrerer sig i morænelandskabet uden for ferskvandslagene og de marine lag (Mathiassen 1959, Pl. XIV & Pl. XXI) (fig. 25).

Fundet omfatter 243 genstande og er dermed en af Sydsjællands største nedlæggelser af kvindesmykker fra perioden med en samlet bronzevægt på 2264,9 g. Der er tale om 2 bælteplader, 2 halskraver, 4 fingerspiralringe, 42 øskensmykker herunder 25 mindre smykkeplader, 15 kegletutuli og 2 bukkeltutuli samt 193 bronzerør (fig. 3). Udover

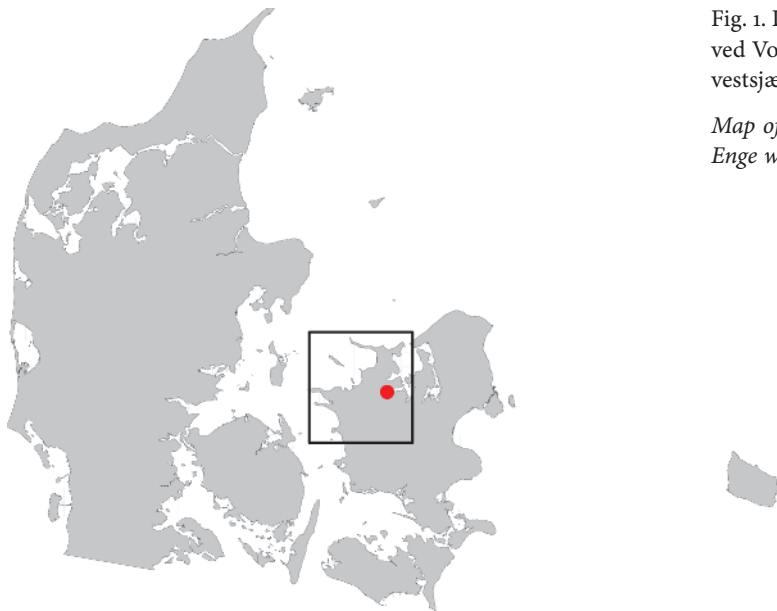

Fig. 1. Danmarks kort med angivelse af fundstedet ved Vognserup Enge og en indramning af Nordvestsjælland.

Map of Denmark with the location of Vognserup Enge with North West Zealand contoured.

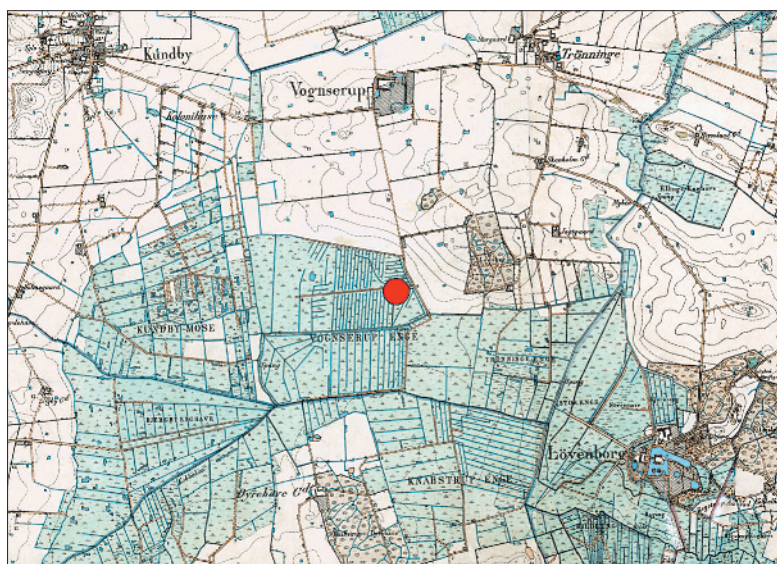

Fig. 2. Fundstedet i Vognserup Enge (topografisk kort fra 1870).

Vognserup Enge (topographical map from 1870).

bronzegenstandene indeholder fundet tekstildele, idet der er rester af tosnoet uldsnor i rørene, som viser, at de har siddet på et eller flere snoreskorter. Visse af fundets genstande er fragmenterede, men generelt er bevaringstilstanden god med en ringe grad af korrosion (Rieck 1971; 1972; Aner & Kersten 1976, 112 f.; Poulsen, 1980; 1983, 121; Willroth 1985).

På fundtidspunktet havde bronzerne en grønlig mosepatina, men finderne pudrede en stor del af genstandene med et moderne pudsemiddel. Senere har konserveringen også bevirket, at bronzerne nu har deres oprindelige gyldne farve.¹

Det landskabelige grundelement i Kundby sogn består af en ret jævn, leret moræneflade, der

Fig. 3. Fundet fra Vognserup Enge (foto Lennart Larsen).
The find from Vognserup Enge (photo Lennart Larsen).

mod sydøst fortsætter over i det brede mose- og engstrøg bestående af Kyndby Mose, Vognserup Enge, Knabstrup Enge og Trønninge Enge omkring Kobbela (Hansen 1954, 438). Lokaliteten ligger i et nordligt hjørne af det vidtstrakte engområde, der mod vest og syd strækker sig kilometervis ud (fig. 2). Fundstedet er beliggende ca. 100 meter øst for det faste land, hvor overjorden består af lerjord og undergrunden af et andet materiale end i engene. Området er indlemmet til agerbrug, og Vognserup Enge blev første gang taget under plov i 1964, og man har i årene 1964-71 både pløjet i 20-25 cm's dybde og i ca. 45 cm's dybde. Ved dybdepløjningens

begyndelse var det uforstyrrede tørvelags tykkelse fra undergrund til markoverflade skønsmæssigt 30-40 cm. Pløjningen har sporadisk bragt myremalm og allignende jordklumper op til overfladen og har desuden givet mængder af sten. Under Anden Verdenskrig skrabede man muld i engene, men dette skete ikke i det mindre parti, hvor fundstedet ligger. Højdeforskellen mellem den muldskrabede del og fundområdet var tydelig ved besigtigelsen i 1971. Ved en besigtigelse i juni 2009 var stedet tilsået med korn, og en højdeforskel var ikke længere så klar.

Artiklen vil bestå af en præsentation, karakteristik og fortolkning af selve Vognserup Enge-fundet. Depotfund og gravfund kompletterer hinanden, og i forbindelse med fortolkningen vil der bl.a. blive inddraget eksempler på indhold i samtidige grav- og depotfund. Desuden fokuseres på forde-

Fig. 4. Findestedet Vognserup Enge set fra SV, 1971 (foto Flemming Rieck).

Vognserup Enge seen from S-W, 1971 (photo Flemming Rieck).

lingen af andre bronzealderdepoter og gravhøje på Nordvestsjælland, og endelig vil fundet ud fra et landskabsarkæologisk perspektiv blive vurderet med udgangspunkt i den diakrone offeraktivitet i nærområdet omkring Kobbelå og Tuse Å, hvor flere nedlæggelser fra især stenalderen peger på, at stedet igennem et meget langt tidsrum har haft betydning som rituelt deponeringslandskab.

Fundhistorie

Vognserup Enge-depotets fundhistorie er noget speget. De første 156 genstande dukkede op i 1968. Finderne var henholdsvis en traktorfører og en lastbilchauffør, der arbejdede ved Vognserup Gods. I forbindelse med harvearbejde i foråret 1968 satte fundets største bælteplade (fig. 8) sig fast i traktorens hjul og fulgte med rundt. Først var man ved at smide den væk men tog sig i det og gemte stykket. Ved mejetærskningen senere samme år fandtes den anden bælteplade (fig. 9) og nogle tutuli. Nu var det nogenlunde muligt at lokalisere fundstedet, og da efterårspløjningen gav flere genstande, besluttede de to findere at foretage en eftersøgning med spader og skovle, hvilket skete en lørdag eftermiddag i oktober 1968. Mændene gravede et stort hul på ca. 2 x 3 meter og ca. 0,75 meter i dybden (se hul L på fig. 5), hvor genstandene lå spredt i et lag af humusjord. Der blev ikke fundet sten eller andet i forbindelse med bronzegenstandene.

Finderne ville helst ikke af med genstandene og besluttede at holde fundet hemmeligt. De delte derfor sagerne imellem sig og forærede desuden en enkelt tutulus til den enes nabo. Derefter blev genstandene gemt, og der gik 2½ år, inden fundet ad omveje kom til arkæologers kendskab. Det skete i marts 1971, da søsteren til traktorføreren boede i Ribe på samme adresse som den unge arkæologistuderende Flemming Riecks kæreste. Og gennem de unge piger blev to tutuli, en spiralsnoet ring, en halskrave og nogle rør til snoreskørt videreformidlet

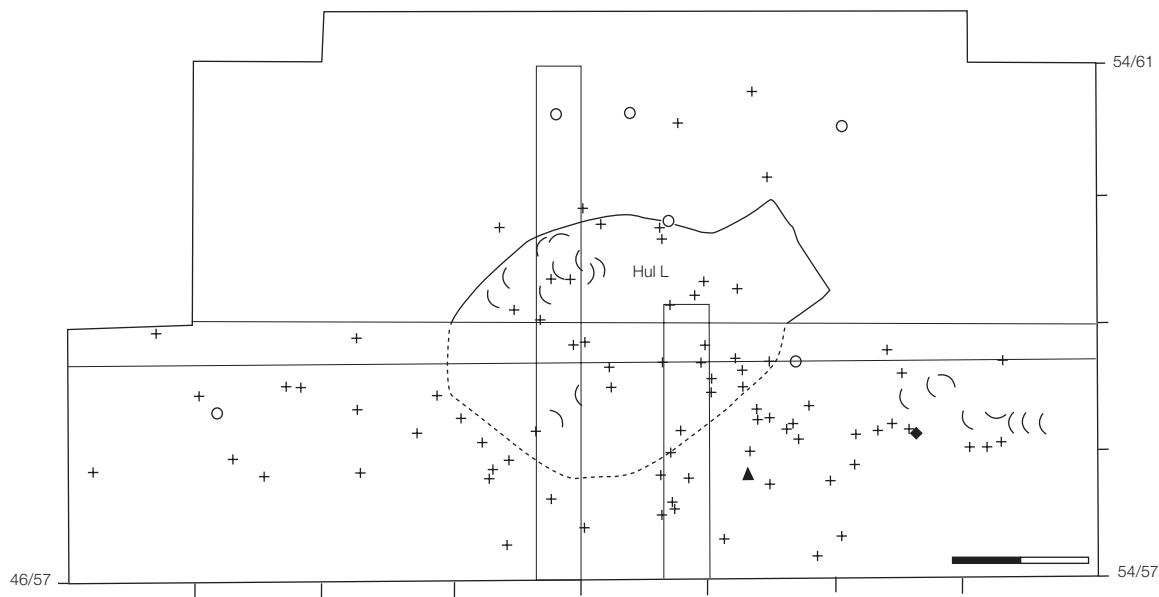
til Flemming Rieck med henblik på at få bestemt deres alder. På grund af bronzernes karakter besluttede han straks at vise genstandene til professor Ole Klindt-Jensen ved Institut for Forhistorisk Arkæologi ved Århus Universitet, og denne mente, at der afgjort var tale om danefæ. Det blev herefter aftalt, at Flemming Rieck skulle tage til Sjælland dels for at besigtige fundstedet, dels tale med finderne og forsøge at få klarhed over, hvorvidt de lå inde med flere bronzer. Besøg hos begge findere foregik d. 6. april 1971, hvor det overraskende viste sig, at fundet var langt rigere, end først antaget. Traktorføreren afleverede følgende genstande: 1 bronzehalskrave, 2 bronzespiralringe, 17 tutuli og 55 rør til snoreskørt. Lastbilchaufføren afleverede: 1 halskrave, 2 bronzespiralringe, 19 tutuli, 2 bælteplader og 58 rør til snoreskørt. Naboen, som havde fået en beskadiget tutulus, blev også besøgt, men det var først i 1972, at den blev indleveret til Nationalmuseet.

Vognserup Enge-fundet blev erklæret for danefæ, men Forhistorisk Museum, Moesgård, fik overdraget ansvaret for en efterundersøgelse af fundstedet. Desuden var fundet deponeret på Moesgård, indtil det i 1984 kom til Nationalmuseet, hvor det siden er indgået i den permanente oldtidsudstilling.

Arkæologiske efterundersøgelser 1971 og 1972

For nærmere at lokalisere nedlæggelsesstedet, at studere lagfølgen og redde, hvad der var tilbage af fundet, blev der foretaget arkæologiske efterundersøgelser (fig. 4). De foregik i sensommeren 1971 og i forsommeren 1972 med Flemming Rieck som daglig leder.²

Plyndringshullet fra 1968 (se L på fig. 5) blev lokaliseret med hjælp fra de to findere, og herefter foretog man en systematisk udgravning inden for og omkring hullets afgrænsning. Ved undersøgelserne fremkom fundets sidste 87 genstande. Her er mest

- + Rør af bronze
- Øskensmykke
- ◆ Fragment af bronze
- ▲ Pilespids af flint
-) Spadessor i undergrundsoverflade

Fig. 5. Oversigtsplan i 1:20. L er findernes udgravning. Deres spadessor var også synlige uden for hul L, hvor de lavede en mindre søgegrøft (efter Flemming Rieck, tegning Julie Lolk).

The excavated area, 1:20. L is the 'excavation' conducted by the finders. Marks from their spades were also visible outside the L area, where they had dug a small sondage trench. The positions of the cross-sections (fig. 6) are marked.

Crosses: Bronze tubes. Circles: Tutuli. Rhombus: Bronze fragment. Triangles: Arrowhead (flint). Crescent shapes: Spade marks (after Flemming Rieck, drawing Julie Lolk).

tale om mindre stykker og fragmenter, som blev overset ved den hastige og usagkyndige udgravning i 1968.

I 1971 blev der i løbet af 12 gravedage undersøgt 18 m², og inden for 16 m² fremkom der genstande af bronze (numrene FJ-JF) samt 1 fladehugget pilespids af flint (nummer JG). Pilen dukkede op i ringe funddybde, og dens tilstedeværelse samme sted som offerfundet må anses for tilfældig. Udover hovedfeltet blev der undersøgt et lille prøvelfelt (M) i felt 43/49 SV for hovedfeltet. Ved undersøgelsen i 1972 blev der i alt undersøgt 16,5 m², og her fremkom bronzegenstandene JH-JW. Fundene er alle fra pløjelaget, så det lykkedes ikke at finde genstande i primært leje. I udgravningsberetningen er lagene beskrevet således (jf. fig. 6):

Lag 1 er dyrknings- eller pløjelaget. Dette var generelt et brunt, tørveholdigt muldlag med okkerklumper, stykker af myremalm, småsten, enkelte håndstore sten samt klumper af undergrundsmateriale. Den øvre del af laget omfattede herudover kun enkelte småklumper af tørv som lag 2, mens den nedre del for ca. en fjerdedels vedkommende omfattede denne slags tørv i ærte- til nøddestørrelse.

Lag 2 er resterne af stedets oprindelige tørvelag, hvis farve var mørkebrun eller sortbrun. Der forekom også okkerjord. Med tørvelaget er der formentlig tale om aflejringer nær ved eller lige over undergrunden, og laget repræsenterer resten af det

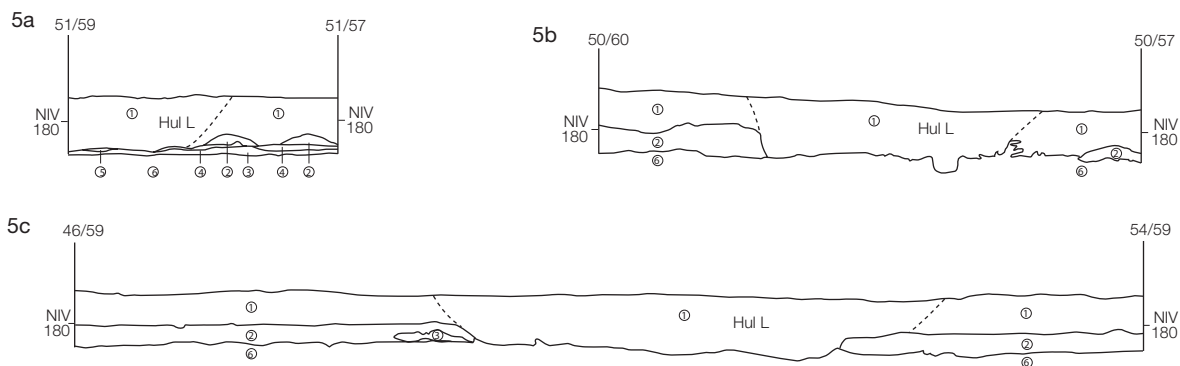

Fig. 6. Tre profiltegninger fra udgravningen, 1:20 (6a: 51/57-59, set fra vest; 6b: 50/57-61, set fra vest; 6c: 46-54/59, set fra syd). Lag 1: Pløjelag. Lag 2: Tørvelag. Lag 3: Okkerlag. Lag 4: Grågult lerlag. Lag 5: Sort lerlag. Lag 6: Undergrund (efter Flemming Rieck, tegning Julie Lolk).

Three cross-sections from the archaeological excavation, 1:20 (6a: 51/57-59, seen from the west; 6b: 50/57-61, seen from the west; 6c: 46-54/59, seen from the south). Layer 1: Plough layer. Layer 2: Peat soil. Layer 3: Ochre layer. Layer 4: Grey-yellow clay layer. Layer 5: Black clay layer. Layer 6: Subsoil (after Flemming Rieck, drawing Julie Lolk).

oprindeligt tykkere tørvelag. Dybdepløjningen er ikke altid nået helt ned til undergrunden og ploven har visse steder efterladt urørte striber af den nederste del af laget.

Lag 3 er et okkerlag, som omfatter okkerudskillelser i maksimalt 5 cm tykke sammenhængende flager, der hviler direkte på undergrunden.

Lag 4 er et grågult lerlag som primært er iagttaget op til hul L. Laget bestod af ler iblandet sand og viste en svag tendens til stratifikation.

Lag 5 er et sortagtigt lerlag, 3-4 cm tykt, som blot er meget sporadisk tilstede i de opmålte profiler. Det bestod af ler iblandet sand, og det er kun farven, som adskiller det fra lag 4. De to lag synes både vertikalt og horisontalt at glide over i hinanden.

Lag 6 er undergrund, som består af hvidligt til gråligt moræneler, der er stærkt opblandet med sand samt små og store sten. Laget har et tydeligt kalkindhold.

Udgravningen gav udmærkede oplysninger om fundets maksimale horisontale udstrækning, idet det viste sig, at genstandene har ligget primært inden for et 2 x 3 m stort område³

Nedlæggelsens position og de mosegeologiske undersøgelser

I 1971 blev udgravningen besøgt af museumsinspektør Svend Jørgensen fra Nationalmuseets Naturvidenskabelige Afdeling, idet man ønskede hjælp til bestemmelse af sedimenterne og en karakteristik af det miljø, hvor nedlæggelsen fandt sted. Fig. 7 er Svend Jørgensens skitse over lagfølgen på stedet. Desværre er det nøjagtige sted for profilopmålingen ikke angivet, men det formodes, at der er tale om et område syd for hul L, hvor Rieck fortrinsvis iagttog sine lerlag (lag 4 og 5), der svarer til Svend Jørgensens lag 2 og 3.

Morænelerlaget (SR's lag 1) er stærkt stenet og sandet og har et tydeligt kalkindhold. Et par steder på den blotlagte overflade blev registreret 0,5-1 cm tykke småpletter af rød okker. Svend Jørgensens lag 2 (FR's lag 5) består af et sort, sandet og leret lag, hvor farven nederst er mørk brunsort, der opad jævnt aftager til gråbrunt. Strukturen er smuldrerende. Laget går jævnt over i det overliggende lag. Der forekom recente urtelignede rødder og enkelte fossile. Den nederste del af prøve 1 er undersøgt,

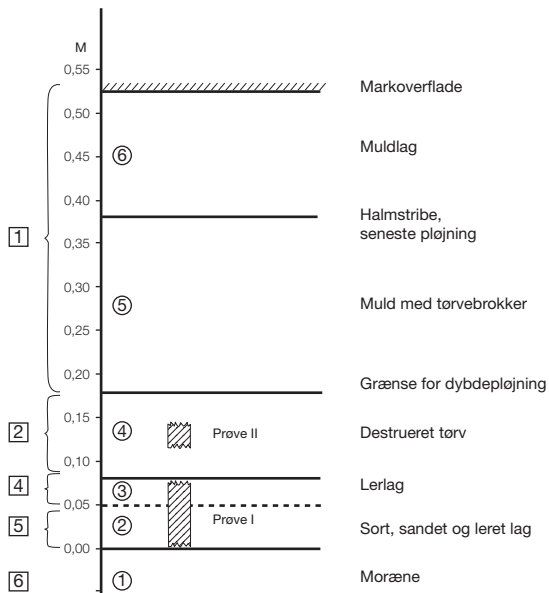

Fig. 7. Svend Jørgensens profiltegning med markering af Flemming Riecks tilsvarende lag (jf. fig. 6a-c). S.J.'s lag er markeret af tal i cirkler (C), mens F.R.'s er markeret af tal i firkanter (F). (C)1: Moræne. (C)2: Sort, sandet og leret. (C)3: Lerlag. (C)4: Destrueret tørv. (C)5: Muld med tørvebrokker. (C)6: Muldlag (tegning Julie Lolk efter Svend Jørgensen).

Cross-section made by Svend Jørgensen (numbers in circles (C)). The layers from fig. 6a-c are also marked (numbers in squares (F)). (C)1: Moraine. (C)2: Black, sandy and clayey. (C)3: Clay layer. (C)4: Destroyed peat. (C)5: Humus with pieces of peat. (C)6: Topsoil (drawing Julie Lolk after Svend Jørgensen).

men der er ikke fundet makrofossiler, diatomeer, pollen eller sporer.

SJ's lag 3 (FR's lag 4) er et lerlag med grågul farve og med en leret og kompakt struktur. Der forekom recente urteagtige rødder og enkelte fossile. Den øverste del af prøve 1 er undersøgt. Her blev ikke fundet makrofossiler eller diatomeer, men enkelte velbevarede pollen forekom: 1 stk. fyr, 1 stk. birk, 2 stk. græspollen og 5 stk. pediatrum (grønalgelolonier). Det overliggende lag 4 er et destrueret

tørvelag i mørk brun til rødgul farve, som veksler efter intensiteten i rustudskillelsen. Strukturen beskrives som brokket og smuldrende med klumper på valnøddestørrelse. Der er forekomst af recente urteagtige rødder, men der er ikke observeret makroskopisk trækul. Prøve II, som er taget ca. 5 cm over lerlaget, blev undersøgt i laboratoriet. Der fandtes ikke makrofossiler, men en rigelig forekomst af pollen. Svend Jørgensen skriver følgende om lag 4: *Skønsmæssigt var pollen af el, fyr og pil hyppigst, medens pollen af eg, lind og hassel var sjældne. Mange pollen af halvgræsser og græsser forekom. Enkelte pollen af stor dunhammer og ét af bukkeblad blev observeret samt mange pediatrum, men ingen pollen af udprægede vandplanter. Pollen af lancetvejbred og ét kornpollen blev fundet. Mange stumper af ved med stigeformede perforationer kan henføres til el. Trækulsstøv forekom rigelig (Jørgensen 1971, 3).*

SJ's lag 5 (del af FR's lag 1) er et muldlag med tørvesmuld. Laget afgrænsedes opad af en halmstribе, som markerer pløjningen det forrige år. Omkring en fjerdedel af laget bestod af ærte- til nøddestore klumper af lag 4, mens resten var muld. SJ's lag 6 er muldlaget eller det øverste pløjelag. Der forekom enkelte småklumper af lag 4.

I forbindelse med SJ's besøg blev der fra to bronzerørsfragmenter udtaget en materialeprøve (A22519), der bestod af en smule brunt pulver bestående af en humøs substans, som var blandet med enkelte sandskorn og ler. Der var kun få pollen af eg, hassel, lind og græsser, men de var til gengæld særdeles velbevarede og desuden en del trækulsstøv. Svend Jørgensen konkluderer følgende:

De slutninger, der kan drages af ovenstående, er meget pauvre, dels på grund af visse aflejrings uegnethed til en pollenanalytisk undersøgelse, dels fordi der endnu ikke foreligger oldsager, fundne i de urørte lag. Om lagene 2 og 3 kan der kun med sikkerhed siges, at de er aflejet i en sø med relativt ringe vanddybde. Hvorvidt de er af sen- eller postglacial alder, kan der kun gisnes om. Det skal dog bemærkes, at skulle lerlaget hidrøre fra en udvaskning fra den

højereliggende grund efter en skovrydning, ville der formentlig være trækulstøv bevaret i laget. Lag 4 er efter det foreliggende at dømme dannet i en ellesump, og den undersøgte prøve kan tidsmæssigt henføres til et tidspunkt efter Iversens landnam og formentlig før vor tidsregnings begyndelse. Laget har dog mindst været dobbelt så tykt før dybdepløjningen, og fundet har rimeligvis ligget i denne øvre, ompløjede del af lag 4. Det må skønnes, at en videre pollenanalytisk undersøgelse næppe vil give mange yderligere oplysninger, der er relevante for fundet, og den vil blive særdeles tidsrøvende (Jørgensen 1971, 4).

På baggrund af ovenstående må det konkluderes, at fundet knytter sig til tørvelaget (lag 4 hos SJ og lag 2 hos FR). Fundomstændighederne gør dog, at der desværre ikke er oplysninger om genstandenes indbyrdes placering, arrangering, indpakning, tildækning eller lignende. De to findere forklarede samstemmende, at der ikke var genstande nede under tørven, og det samme blev konstateret ved efterundersøgelserne. Desuden blev det fastslået, at der ikke var spor af nogen nedgravning i undergrunden, som kunne stamme fra nedlæggelsen, og endelig er det afgørende, at alle bronzerørene indeholdt tørvejord.

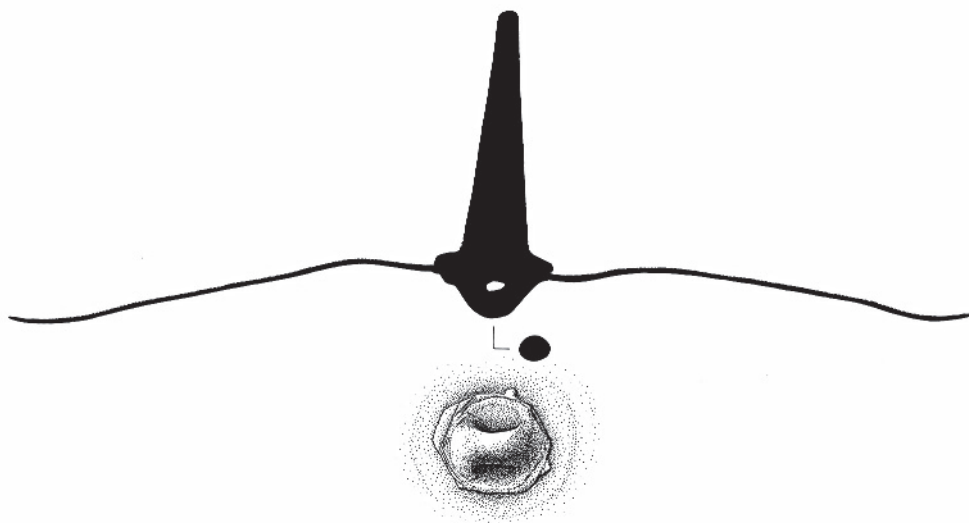
I næste led er det væsentligt at spørge, om det vertikalt er muligt, at indkredse det niveau i tørveaflejringen, hvor genstandene oprindeligt lå. Det vil sige, om der er tale om den første eller en senere fase af stedets tørvedannelse. Her har først ploven og siden findernes plyndringshul desværre totalt umuliggjort en undersøgelse af stratigrafien. Endvidere gav resultatet af den pollenanalytiske undersøgelse af tørvejorden i bronzerørene ikke anledning til sikre konklusioner. Svend Jørgensen anfører, at fundet formentlig har ligget i den øvre, ompløjede del af lag 4. Lagene er forstyrrede, men andre faktorer kan imidlertid også pege på, at det har været i lagets nedre del og dermed i en relativ tidlig fase af stedets tørvedannelse. De to findere oplyste, at bronzerne fremkom fra top til bund i deres relativt dybe hul på omkring 75 cm, og de kunne ikke op-

lyse noget om en eventuel forskel i fundintensitet igennem lagene. En analyse af de genstande, som blev fundet ved udgravningen, viser imidlertid, at der omtrent er halvt så mange fund fra den øvre del af lagfølgen som fra den nedre, hvilket antyder, at nedlæggelsen hører hjemme i tørvelagets nedre halvdel.

Det må således konkluderes, at nedlæggelsen enten blev foretaget på overfladen i et tidligt stadium af tørvedannelsen, eller at man benyttede en nedgravning med et tilsvarende bundniveau. Under alle omstændigheder må genstandene have ligget ganske dybt i tørvelaget, og det er formentlig kun pga. dybdepløjningen, at fundet overhovedet blev forstyrret af dyrkning. Her var det naturligt nok de store genstande som bæltepladerne, der først blev revet med op.

De mosegeologiske undersøgelser peger på, at stedet har været i et begyndende stadium af en ellesumpdannelse. Genstandene blev således deponeret ca. 100 meter fra den faste bred i den første tilvoksningsfase af en stor, lavvandet sø, som oprindeligt lå her. Hvor meget sø, der var tilbage på nedlæggelsestidspunktet, er det ikke muligt at afgøre.

Udover de vertikale forstyrrelser har fundet også været udsat for en horisontal spredning, som både er sket ved pløjning og ved findernes udgravning. Ved udgravningen kunne det dog konstateres, at størsteparten af fundene dukkede op inden for et bælte på ca. 1 meter i den nordlige halvdel af felterne 46-52/57 og i den sydlige halvdel af felterne 47/53/58 (fig. 5). Dette indikerer, at deponeringen har været koncentreret i den sydlige del af hul L, hvilket betyder, at det forsigtigt kan antages, at nedlæggelsen kan indsnævres til et område på ca. 1 m² i den sydøstlige del af hul L.

Beskrivelse af genstandene

Bælteplader

Fundet omfatter to bælteplader, som begge er støbt i ét ved à cire perdue-metoden (Drescher 1958; Rønne 1989a, 126 ff.). Stykkerne er glatpolerede på oversiden, hvor ornamentikken også findes. Flere samtidige gravfund har for længst fastslået bæltesmåkernes bæremåde som siddende i eller ved bæltet foran på maven, og som det fremgår af tværsnittet af begge bælteplader, buer randen lidt udad for at undgå slid på tøjet.

Den store bælteplade (fig. 8) måler 25,7 cm i diameter, er Danmarks næststørste og må siges at være et støbemæssigt pragtstykke (Poulsen 1980, nr. 63).⁴ Godstykkelsen udgør 1 mm og vægten er 614 g. Bæltepladen har selvsagt nogle moderne skader efter mødet med traktoren. Skaderne består både af et par huller og nogle revner, men også af mindre furer i overfladen. Desuden forekommer takker i bæltepladens kant. I revnerne er det imidlertid tydeligt, hvor velbevaret metallet er hele vejen igennem. Der forekommer kun ganske små støbefejl i form af mindre fordybninger og enkelte småhuller i randen. Ornamentikken på den let hvælvede overside er typisk for perioden inddelt i tre sektioner af løbende spiraler. Spiralerne har et forskelligt antal vindinger; i den yderste række 8, i den mellemste 7 og i den inderste 6. Spiralsektionerne adskilles af fire bæltter med en dekoration bestående af tætte, koncentriske cirkler samt tætsiddende små trekanter og tværskravering. I pladens centrum sidder en kraftig midterspids, som stikker 7 cm frem på ydersiden, mens dens kraftige øsken på bagsiden måler 1,2 x 2,8 cm.

Fig. 8. Den store bælteplade sammen med snit og bagsideøsknen (foto John Lee, tegning Elsebeth Morville). 1:2.

The big belt disc with section drawing and drawing of the eye on the reverse side (photo John Lee, drawing Elsebeth Morville). 1:2.

Det kan ikke have været videre behageligt at gå rundt med en bælteplade af den størrelse og vægt. Genstanden bærer ikke præg af udpræget brugsslid, men en smule slid på øsknen vidner om brug.

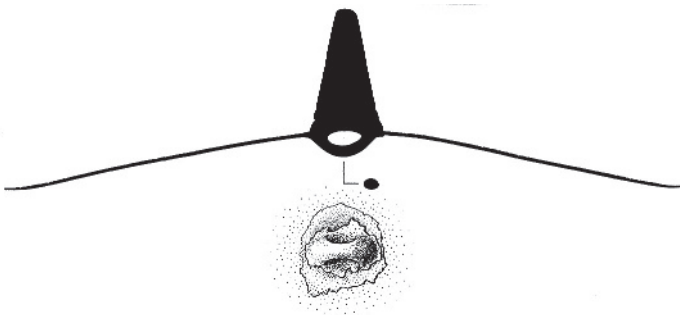
Den mindre bælteplade (fig. 9) måler 16,2 cm i diameter. Godstykkelsen er lige under 1 mm og vægten 235 g. Oversidens ornamentik er inddelt i to sektioner af løbende spiraler, der er adskilt af tre bæltter med liniedekoration i form af koncentriske cirkler og tværskravering. I centrum af bæltepladen sidder en midterspids, som stikker 3,2 cm frem på ydersiden, mens dens øsken på bagsiden måler 1,9 x 0,8 cm. Bæltepladen har nogle moderne skader i form af revner, hak i kanten og ridser i overfladen, og det ser ud til, at midtknoppen nærmest har været rykket løs. Bæltepladen er generelt velbevaret, men der forekommer overfladekorrosion i form af irring i mindre fordybninger. Der ses kun enkelte støbefejl i form af mindre huller, hvor det igen er randen, som har været et kritisk punkt, da bronzen skulle fordele sig i formen. I forhold til den store bælteplade er denne bælteplade noget mere slidt. Brugsslid forekommer både på midtknoppen, i ornamentikken, på bagsidens øsken, og på den ene side af kanten. Der er overensstemmelse mellem slidfordelingen på øsken og kant, som viser, hvilken vej bæltepladen har været båret.

Spiralerne sidder ganske tæt, og som Preben Rønne har argumenteret overbevisende for i flere sammenhænge, kan ornamentikken kun være fremstillet med et stempel af oprullet bronzetråd lavet i voksmodellen forud for støbningen (Rønne 1988; 1989a, 126; 1993, 75 ff.). Han skriver bl.a.: *It must be concluded that it was possible to form the spiral ornaments in the wax model and thus to transfer them to the bronze already during the casting process à cire perdue. This is a far more likely procedure than punching after casting* (Rønne 1989a, 133). Til trods for at man kan have brugt diverse dekorationsteknikker, værktøj og målemetoder, er det heller ikke sandsynligt, at spiralerne har været udført med fri hånd i voksen (Savage, Lowery & Shorer 1982). Som

Fig. 9. Den mindre bælteplade sammen med snit og bagsideøksen (foto John Lee, tegning Elsebeth Morville). 1:2.

The smaller belt disc with section drawing and drawing of the eye on the reverse side (photo John Lee, drawing Elsebeth Morville). 1:2.

Savage, Lowery & Shorer har Rønne også analyseret den store bælteplade fra Vognerup Enge. Her konkluderes det bl.a., at spiralornamentikken tydeligvis er lavet med stempel, men at det er gjort så fint, at det er ganske vanskeligt at se spiralstemplernes sammenføjninger (Rønne 1988; 9 ff.; 1989a, 137, fig. 15-20). På den store bælteplade fra Vognerup Enge kan sammenføjningerne kun lige anes (fig. 10), mens andre støbere tilsyneladende har haft vanskeligere ved at få sammenføjningerne til at passe sammen (Rønne 1989a, 138, fig. 22-24). Bronzernes bagsider afslører ofte noget om fremstillingsprocessen

(Thrane 1977), og i forhold til analyse af et så tyndt emne som en bælteplade er det endvidere interessant, at stemplernes aftryk i voksen er gået videre til den færdige bronzegenstand som ophøjede cirkler på bagsiden (Rønne 1989a, 137, fig. 20; 1993).

Bæltepladerne har ikke nogen egentlig praktisk funktion som lukkemekanisme for bæltet, men er med deres cirkelform, spiraler og skinnende bronze oplagte solsymboler. Cirkler, hjulkors og spiraler går igen overalt i bronzealderen i alle mulige størrelser og udformninger fra små nålehoveder og bæltetroge til selve grundformen på gravhøjene. Meget peger

Fig. 10. Spiraler fra midtersektionen på den store bælteplade. Pilen markerer en af sammenføjerne mellem spiralerne, som kun anes som små riller (foto Preben Rønne).

Spirals from the central band on the large belt disc from Vognsrup Enge, where the junctions between the spirals are only seen as small notches. The arrow marks a junction (photo Preben Rønne).

på, at disse solsymboler har været forbundet med en cyklisk verdensopfattelse – måske af frugtbarheden, årstidernes skiften og selve livet og døden.

Bæltepladerne må således ses som en eksklusiv genstandstype, der udover at være rig på bronze også har en tydelig rituel reference til soldyrkelse. Klavs Randsborg er for nylig gået videre i tolkningen af bæltepladerne (Randsborg 2006, 68 ff.), idet han via optællinger af spiraler tolker pladerne som referencer til komplicerede nærorientalske kalendersystemer. Han inddrager også Vognsrup Enge i sit omfattende katalog (68 spiraler for den store og 32 for den lille) (ibid. 103, 106), men her konkluderes det dog, at der ikke umiddelbart kan findes nogen speciel betydning i antal og fordeling af spiraler. Det er muligt, at der har været referencer til kalendersystemer, men uensartetheden i bæltepladernes størrelse og det forskellige antal spiraler svækker tolkningen.

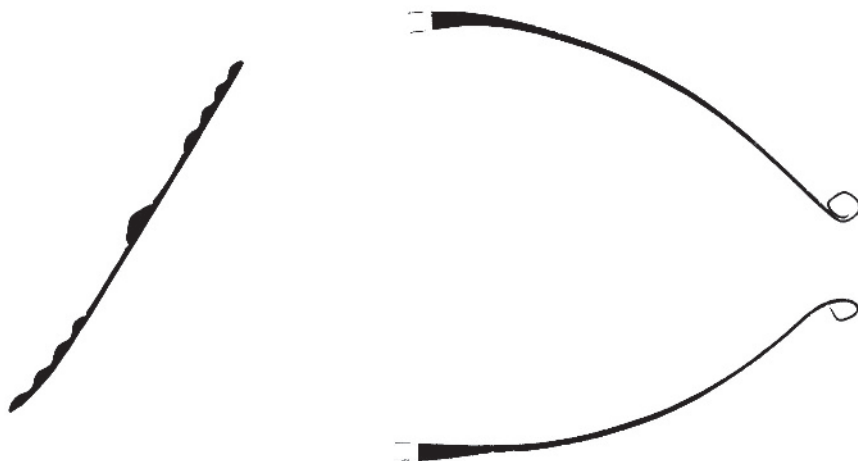
Halskraver

Fundet indeholder to halskraver, som er typiske, kvindelige halssmykker i periode II i Nordtyskland og Danmark (Wels-Weyrauch 1978, 142; Willroth 1985, 133 ff.). De er støbt i à cire perdue, men formentlig har man først efter støbningen dannet kra-

veformen ved hamring (Wels-Weyrauch 1978, 143). Underkanten på halskraverne er let fremadbøjede, og enderne, som er brede og lige afskårne, er rullet op til rør. Inden for Willroths østdanske område er halskraver ret hyppige i det vestsjællandske depotfundsmateriale, der generelt set er ganske rigt (Willroth 1985, 134).

Den ene halskrave (fig. 11) er en relativt sjælden type, som både har spiral- og ribbeornamentik på forsiden samt spiralmotiver på endestykkerne, og der er antagelig tale om import fra det mecklenborgske område (ibid., 133; Kersten 1935, 39 ff.). Kersten placerer typen i periode III, men da den her optræder sammen med et entydigt periode II-inventar, bør en placering i sen periode II være gældende.

På forsidens bredeste sted måler halskraven 5,6 cm. Smykket vejer 111,5 g, men enkelte fragmenter mangler, og den er ved konserveringen sat sammen af tre dele, idet mødet med maskinerne har vredet og splittet den. De tre fragmenter er dermed samlet til den bedst mulige helhed, og længden af bronzestykket (målt med snor på midten) er 35 cm. Metallet er velbevaret og har kun enkelte korrosionsskader i overfladen. Der ses lidt afslidning af kanterne, men brugssliddet er ikke udtalt.

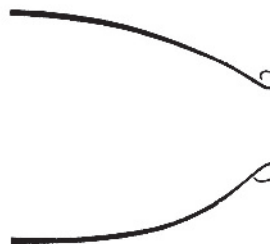

Fig. 11. (Modstående side). Halskraven af nordtysk type (foto John Lee, tegning Orla Svendsen). 1:1.

(Opposite page). The neck collar of northern German type (photo John Lee, tegning Orla Svendsen). 1:1.

Fig. 12. Halskraven med ribbeornamentik (foto John Lee, tegning Orla Svendsen). 1:1.

The neck collar with rib ornamentation (photo John Lee, tegning Orla Svendsen). 1:1.

Den anden halskrave (fig. 12) tilhører typen med en langsgående ribbedekoration på forsiden, og som en typisk dekoration er hver anden ribbe skiftevis forsynet med tværgående streger (Jensen 2002, 134, 203). Endestykkerne har derimod en anden geometrisk dekoration i form af streger og trekanter. Halskraven vejer 91,5 g, og på det bredeste sted fortil måler den 4,2 cm, mens den måler 29,5 cm i længden. Den er sat sammen af flere dele.

Det er tydeligt, at halskraven er brugt, idet der forekommer slid på ornamentikken samt på kanten af undersiden. På endestykkerne er der flere mindre huller, som er opstået i støbningen. Det ser ud til, at ornamentikken er lavet i voksen før støbningen, idet ornamentikkens bløde kanter ikke peger i retning af punsling, hvilket også stemmer overens med Preben Rønnes undersøgelser. Enkelte støbefejl forekommer i form af småhuller og mindre fordybninger.

Både bælteplader og halskraver er ofte forsynet med den typiske spiralornamentik, og de to smyketyper må ses som grundstammen i kvindeudstyret i periode II, hvor de er ret almindelige i både grav- og depotfund (Selling 2007, 69). Smykkerne har desuden begge krævet en hel del metal (Bergerbrant 2007, 70; Selling 2007, 62). De to halskraver og de to bælteplader fra Vognserup Enge må udgøre to sæt, hvor det ud fra slidfordelingen tyder på, at den store bælteplade er sammenhørende med den mecklenborske halskrave (fig. 8 & 11), mens den mere slidte halskrave med ribbeornamentik kan have hørt sammen med den mindste og mest slidte bælteplade (fig. 9 & 12).

Spiralfingerringe

Fundet indeholder fire spiralringe, der må ses som led i en meget gammel tradition for spiralsmykker af først kobber og siden guld og bronze. Spiralsmykker rækker dermed tilbage til eksempelvis kobberfundet fra Bygholm med tre armspiraler (Brøndsted 1957, 188; Sylvest 1960; Willroth 1985, 137 ff.) samt det nærliggende Årupgårdfund med bl.a. to fingerspiraler af kobber (Kjærum 1980, nr. 46). I

yngre bronzealder er spiralringene også en hyppigt forekommende genstandsgruppe i depotfundene (eks. Sprockhoff 1956, 172 ff.; Baudou 1960, Taf.XII, XVIIIA2; Kristiansen 1974, 20 f; Frost 2003, 263 ff.) og endvidere i gravfundene, hvor spinkle spiraltråde ofte er tolket som øreringe (Baudou 1960; Hornstrup 1999, 116 ff.).

Spiralerne fra Vognserup Enge (fig. 13 & 14) er ensdannede og består af et smalt bronzebånd (2 mm) med midtribbe (tykkelsen ved midtribben er ca. 1 mm). I forhold til stykkernes åbningsdiameter er det nærliggende at se dem som fingerringe. Der er en smule forskel i størrelsen, hvilket antyder, at der er tale om to par, hvor AS og AV hører sammen med 13 vindinger, en indre diameter på 1,8 cm og en ydre på henholdsvis 2,2 og 2,1 cm (fig. 13). Og AT og AU danner et par med hver 14 vindinger og en indre diameter på henholdsvis 1,9 cm og 2 cm, mens den ydre er på henholdsvis 2,3 og 2,4 cm (fig. 14). Det er oplagt, at ringene har tilhørt to forskellige kvinder, men eksempelvis tegningen af den fynske grav fra Hesselager viser, at visse personer har båret spiral-fingerringe på begge hænders ring- og langfinger (Aner & Kersten 1977, 160, 2011, grav B), hvilket også fremgår af gravfund fra Lüneburgområdet (Laux 1971, 66; Bergerbrant 2007, 88, fig. 76, 2).

Alle fire ringe har fladt udhamrede ender og tætliggende vindinger. Et par er trukket lidt ud af form, hvilket formentlig er sket efter nedlæggelsen. Længden på ringene er mellem 3,5 og 4 cm, og man har derfor ikke kunnet bøje en finger med en sådan cylindrisk ring på. Båndet til spiralerne er sandsynligvis fremstillet ved smedning på grundlag af en støbt barre, som under smedningen har været placeret i en form for matrice (sænke), der har været forsynet med en rille. Der kendes enkelte eksempler på rillede ambolte fra bronzealderen, og metoden må have været udbredt ved fremstilling af tråde (se eks. Brøndsted 1958, 272 f.). Alle spiraler har således små furer og revner i længderetningen både på inder- og yderside. Revner og furer må ses som korrosionsskader, der er opstået på grund af

Fig. 13. Spiralerne AS (vægt: 14 g) og AV (vægt: 12 g) er ensdannede med 13 vindinger (foto John Lee, tegning Orla Svendsen). 1:1.

The spirals AS (weight: 14 g) and AV (weight: 12 g) are uniform, both with 13 coils (photo John Lee, drawing Orla Svendsen). 1:1.

træthed i metallet, hvilket er en følge af den megen bearbejdning, som ud over smedningen har omfattet en afsluttende polering. Lignende furer og revner er også synlige på fotos og tegninger af neolitiske kobberspiraler, som bl.a. dem fra det førnævnte Årupgårdfund (Sylvest 1960, fig. 7). Derudover kan andre fund belægge, at allerede de neolitiske spiraler er fremstillet ved en lignende form for smedning (Broholm 1938, fig. 2-3; Lorenzen 1967, 106; Klassen 2000, Taf. 24, 95B).

Fingerspiraler, som udelukkende knytter sig til fund med kvindeudstyr, udgør en relativt lille del af gruppen af spiralringe. Inden for undersøgelsesområdet Sydsverige og De danske Øer opregner Willroth 23 fund fra periode II, hvoraf 19 er gravfund og 4 er depotfund, inklusive Vognserup Enge (Willroth 1985, 139 ff.). Han konkluderer om spiralsmykkerne i ældre bronzealder, at de typisk forekommer i gravfund, men såfremt de indgår i depoter, er det i blandede fund med andre kvindesmykker (ibid. 141). Det gælder f.eks. det store periode II-depot fra Rye

Fig. 14. Spiralerne AU (15 g) og AT (vægt: 17 g) har begge 14 vindinger (foto John Lee, tegning Orla Svendsen). 1:1.

The spirals AU (weight: 15 g) and AT (weight: 12 g) both have 14 coils (photo John Lee, drawing Orla Svendsen). 1:1.

Mose ved Gørlev, som ligger ca. 25 km sydvest for fundstedet i Vognserup Enge (katalog nr. 8). Rye-fundet har flere lighedstræk med Vognserup Enge (halskraver, bælteplader, spiralarmsringe, spiralfingerringe, tutuli og bronzerør). I Ryefundet er der 7 spiralfingerringe, men fundet er tilsyneladende også sammensat af mindst 3 personers udstyr. I hvert fald indeholdt det også 3 halskraver (Broholm 1943, 214, M14; Aner & Kersten 1976, 25, 669, Taf. 12-14).

Bronzerør

Fundet indeholder 193 rør til snoreskorter (fig. 15). Det skal imidlertid anføres, at der er tale om antallet af fundnumre. Langt hovedparten repræsenterer individuelle rør, mens resten er fragmenter. Derved bliver det reelle antal rør lidt mindre end 193, men en mere præcis angivelse er det ikke muligt at komme med.

I sydiskandinavisk fundkontekst har sådanne rør siddet under hoften på forsiden af et snoreskørt, som dét der blev fundet i Egtvedgraven (Thom-

Fig. 15. Nogle af fundets bronze-rør (foto John Lee) ca. 1:2.

Some of the tubes from Vognserup Enge (photo John Lee) c. 1:2.

sen 1929; Broholm 1940; Bender Jørgensen 1986, 19; Bergerbrant 2007, 58). Der kendes imidlertid også et eksempel på, at rørene kan have siddet på en bæltekvast (Aner & Kersten 1973, 110, 335, Grab A). De består af et tyndt stykke bronzeblik, der er bøjet i en langstrakt cylinderform. Stykkerne fra Vognserup Enge kan groft opdeles i to typer: en lang og tynd gruppe af rør på mellem 6 og 7 cm (i alt 64 stk.), hvoraf hovedparten har en diameter på ca. 0,5 cm. Den anden gruppe (i alt 56 stk.) har kortere og lidt tykkere rør med en længde på mellem 5 og 6 cm, hvoraf de fleste har en diameter på 0,6 cm. Der må imidlertid tages forbehold for halve, bøjede og klemte eksemplarer. De resterende 73 rør er fragmenterede og alle under 5 cm. Vægtangivelsen for rørene i tabel 1 omfatter ikke kun bronzen, men ligeledes indholdet af tørvejordsrester og rester af uldtråd.

I samtlige rør fra Vognserup Enge-fundet har bronzeoxyden bevaret rester af tosnoet uldsnor, hvilket er bestemt ud fra en tekstilanalyse af 11 rør (Bender Jørgensen 1986). Herom skriver Aner og

Kersten bl.a. følgende: *Auch die Bronzeröhrchen waren bereits auf Wollfäden aufgezogen, wobei es jedoch fraglich bleibt, ob hier ein bis zwei vollständige Schnurröcke oder nur die abgeschnittenen bronzenen Besatzteile niedergelegt worden sind* (Aner & Kersten 1976, 112, 1043 I). Det er selvfølgelig ikke umuligt, at man har skåret bronzerørene fri af skørtet, men hvorfor skulle man det? I en gammel beskrivelse af fundet fra Martørv ved Skagen omtales også, at bronzerørene har bevaret rester af uld (anonym 1836, 317), og fra bronzealderen som helhed er der flere eksempler på, at dele af tekstiler er nedlagt sammen med bronzer (Broholm 1943; 1946). I det hele taget indeholder depoterne ikke kun metal i form af guld og bronze, men f.eks. også lerkar, rav, harpix, træ, knogler, uld, læder, flint og andre former for sten. Derfor er der god grund til at antage, at rørene stammer fra to forskellige snoreskorter, der blev nedlagt sammen med bronzerne. I sig selv tyder det store antal rør på, at de har været fordelt på to skorter, hvilket samtidigt stemmer fint overens med dualiteten i det øvrige udstyr.

Generelt er bronzerørene en lidt overset fundkategori. De er skrøbelige, ofte fragmenterede, og antallet af registrerede rør varierer stærkt i de enkelte fund (jf. Broholm 1940, hvor der kan være fra et enkelt eksemplar (nr. 82, 135) til 125 (som eksempelvis Ølbygraven nr. 11, 132). Bronzerørene knytter sig til kvindeudstyret, og fra Sydsandinavien kendes omkring 40 fund fra depoter og grave fra ældre bronzealder. Udbredelsesområdet er imidlertid begrænset til Nordjylland, Øerne og Skåne, hvor tyngdepunktet i periode II ligger på Sjælland, mens der i periode III er større tendens til spredning både mod øst og vest (Bergerbrant 2005). De indgår imidlertid kun i 3 depoter fra periode II. Udover Vognserup Enge er der tale om det store depotfund fra Rye Mose, som bl.a. indeholdt 75 bronzerør (Aner & Kersten 1976, 25, nr. 669). Men her må det samtidigt anføres, at der er tale om en usagkyndig optagelse, hvor de små og tynde bronzerør nemt kan være blevet overset. Det tredje depotfund er som nævnt dukket op ved Martørv i Råbjerg sogn ved Skagen. Martørvfundet indeholdt bl.a. bælteplade, tutuli og 31 bronzerør og kan opfattes som en enkelt kvindes udstyr (Thomsen 1929, 192; Broholm 1943, 220, M57; Bergerbrant 2005, 17).

I sydskandinavisk bronzealder forbindes snoreskørtet således typisk med ældre bronzealders grave, hvor eksemplet fra Ølbygraven med 125 rør liggende i to parallelle rækker og et tomt felt i midten ofte trækkes frem som et illustrativt eksempel (Boye 1896, 136 ff.). Men bronzerør og snoreskørter har tilsyneladende også været anvendt i yngre bronzealder – i hvert fald i kulten (Thrane 1975a, 157). Her indgår rør i et par enkelte depotfund som Magleby Nørrekær og Øgemosen (Broholm 1946, 214, M129; Neergaard 1903, 102 ff.; Madsen 1876; Broholm 1946, 188, M42). Endelig bærer figurinerne fra Grevensvænge, Fårdal og Itzehoe også alle snoreskørt (Munksgaard 1974, 77; Jensen 2002, 391 ff.; Kaul 2006a, 70).

S. Bergerbrant har været inde på, at bronzerørene i sydskandinavisk bronzealder måske lige-

frem kan relateres til bestemte kvinder, der havde en særlig rolle i samfundet, som indebar rituelle forpligtelser. Tolkningen understreges af kvindesagernes dominerende rolle i depotfundene (Bergerbrant 2005, 17). Her er tale om et dragtudstyr, som forekommer over et stort geografisk område, og som på den måde rækker ud over lokale slægtsrelationer. Tilsyneladende afspejler nedlæggelsen af sådanne genstande en fælles ideologi og kosmologi, der bl.a. handlede om en bestemt måde at kommunikere på i relation til kult og ritualer (Selling 2007). Snoreskørtet har tilsyneladende haft en relativt stor udbredelse. Forekomsten af bronzerør er imidlertid mere begrænset, og ud fra fundbilledet har det langt fra været alle beskåret at gå rundt med et snoreskørt med bronzerør (Bergerbrant 2005, 17).

Uden for Sydsandinavien findes bronzerørene bl.a. i grave i Karpaterne, Østrig og dele af Sachsen (Broholm 1940, 130 ff.; Munksgaard 1974, 76; Bergerbrant 2005, 13), men her er der imidlertid forskel i bæremåde. Bronzerørene fra Østrig og Sydtyskland har typisk været placeret i skulder og nakkeregionen, som en del af et halssmykke eller på den øverste del af dragten (Hägg 1996, 141, Abb. 12). I grave fra Lüneburg-området findes bronzerørene i regelen som dekoration omkring hovedet på en form for hætte med nogle bronzerørsbesatte vinger (Flügelhauben) siddende på begge sider af ansigtet (Laux 1984, 56 ff.; 1996, 95 ff.; Bergerbrant 2005, 15 f.). De sydskandinaviske bronzerør er typisk ikke ornamenterede, mens det godt kan være tilfældet i Sachsen. Måske har det at gøre med bæremåden, hvor den primære funktion for de sydskandinaviske rør kan hænge sammen med den klirrende lyd, som rørene har givet, når skørtet var i bevægelse. Mens rør placeret ved hovedregionen måske mere har været til pynt? (Bergerbrant 2005, 21). Dette er imidlertid ikke entydigt, idet der også kan være ornamenterede rør blandt de sydskandinaviske (Ille 1991, 70). Med eller uden ornamentik, så har raslen og klirren tilsyneladende været et væsentligt indslag i kulten, hvilket

Tabel 1. Mål og vægt på de forskellige rørgrupper.

Dimensions and weights of the various bronze tubes.

RØRLÆNGDE 6 TIL 7 CM			RØRLÆNGDE 5 TIL 6 CM			RØRFRAGMENTER		
NR.	VÆGT (G)	L / DIAM. (CM)	NR.	VÆGT (G)	L / DIAM. (CM)	NR.	VÆGT (G)	L / DIAM. (CM)
AW	1,5	6,8 / 0,5	DH	3,1	5,6 / 0,6	CO	2,5	4,4 / 0,5
AX	2	6,5 / 0,5	DI	3,1	5,5 / 0,6	ER	1,6	4,7 / 0,5
AY	2	6,7 / 0,5	DJ	2,7	5,4 / 0,6	FA	1,8	4,8 / 0,5
BA	2,8	6,5 / 0,5	DK	2,1	5,6 / 0,6	FB	1,6	4,3 / 0,5
BB	2,5	6,4 / 0,5	DL	2,5	5,7 / 0,6	FC	1,2	3,9 / 0,5
BC	2	6,5 / 0,5	DM	2,4	5,6 / 0,6	FD	2,8	4,2 / 0,6
BD	3	6,7 / 0,6	DN	2,6	5,0 / 0,6	FE	1,3	4,4 / 0,5
BE	2,4	6,6 / 0,5	DO	2,5	5,6 / 0,6	FF	1,2	3,9 / 0,5
BF	2,3	6,5 / 0,5	DP	2,5	5,8 / 0,6	FG	1,9	4,7 / 0,6
BG	2,3	6,4 / 0,5	DQ	2	5,4 / 0,6	FH	2	4,8 / 0,6
BH	2,2	6,4 / 0,5	DR	3,1	5,4 / 0,6	FK	3,4	4,3 / 0,6
BI	2,2	6,7 / 0,5	DS	2,8	5,6 / 0,7	FN	1,1	3,0 / 0,5
BJ	2,6	6,7 / 0,5	DT	2,9	5,7 / 0,6	FO	0,3	1,7 / 0,5
BK	2,6	6,7 / 0,5	DU	2,1	5,4 / 0,5	FP	1,3	3,8 / 0,5
BL	2,5	6,6 / 0,5	DV	3,3	5,5 / 0,6	FQ	1	2,7 / 0,6
BM	3	6,6 / 0,5	DW	3,1	5,7 / 0,6	FR	0,7	2,2 / 0,5
BN	2	6,6 / 0,5	DX	1,8	5,5 / 0,6	FV	1,1	3,1 / 0,6
BO	2,2	6,8 / 0,5	DY	2,7	5,7 / 0,7	FW	1,1	3,9 / 0,5
BP	2,5	6,7 / 0,5	EA	2,7	5,6 / 0,6	FX	1	3,2 / 0,5
BQ	2	6,7 / 0,5	EB	2	5,7 / 0,6	FY	1,3	3,8 / 0,5
BR	2	6,6 / 0,5	EC	3	5,6 / 0,5	GB	1	4,1 / 0,7
BS	2,5	6,5 / 0,5	ED	2,7	5,7 / 0,7	GC	0,2	1,4 / 0,5
BT	3	6,7 / 0,5	EE	2	5,4 / 0,5	GD	0,5	2,4 / 0,5
BU	2,4	6,5 / 0,5	EF	2,8	5,7 / 0,6	GE	1,4	3,6 / 0,5
BV	1,8	6,1 / 0,5	EG	2,6	5,7 / 0,6	GF	0,9	3,0 / 0,6
BW	2,1	6,3 / 0,5	EH	2,2	5,5 / 0,6	GJ	1,7	4,0 / 0,5
BX	2,1	6,6 / 0,5	EI	3,6	5,7 / 0,6	GK	1,3	3,4 / 0,5
BY	2,6	6,4 / 0,5	EJ	2,4	5,4 / 0,7	GL	0,3	2,8 / 0,6
CA	2,2	6,6 / 0,5	EK	3,4	5,7 / 0,6	GM	1,3	2,9 / 0,6
CB	2	6,6 / 0,5	EL	3,7	5,7 / 0,5	GN	1,7	4,9 / 0,5
CC	2,4	6,6 / 0,5	EM	2,5	5,7 / 0,6	GO	1,6	3,0 / 0,6
CD	2,7	6,3 / 0,5	EN	2	5,6 / 0,6	GP	0,7	2,5 / 0,6
CE	2,3	6,2 / 0,5	EO	3,5	5,9 / 0,6	GQ	0,6	2,3 / 0,5
CF	3,1	6,7 / 0,5	EP	2,8	5,8 / 0,6	GR	0,1	1,1 / 0,5
CG	3	6,7 / 0,6	EQ	2	5,7 / 0,5	GT	1,8	4,6 / 0,5
CH	2,6	6,9 / 0,5	ES	2,1	5,1 / 0,5	GU	0,3	2,8 / -
CI	2,3	6,3 / 0,5	ET	2	5,4 / 0,6	GV	0,7	2,1 / 0,5

RØRLÆNGDE 6 TIL 7 CM			RØRLÆNGDE 5 TIL 6 CM			RØRFRAGMENTER		
NR.	VÆGT (G)	L / DIAM. (CM)	NR.	VÆGT (G)	L / DIAM. (CM)	NR.	VÆGT (G)	L / DIAM. (CM)
CJ	2,1	6,4 / 0,5	EU	1,8	5,1 / 0,6	GW	1,2	3,6 / 0,5
CK	2,8	6,7 / 0,5	EV	2,5	5,6 / 0,6	GX	1,8	4,0 / 0,6
CL	2	6,7 / 0,5	EW	2	5,4 / 0,5	GY	1,2	2,9 / 0,5
CM	2,4	6,5 / 0,5	EX	1,7	5,2 / 0,5	GZ	1,1	3,0 / 0,5
CN	2	6,8 / 0,5	EY	1,3	5,2 / 0,5	HA	2,2	4,0 / 0,6
CP	2,5	6,7 / 0,5	EZ	1,8	5,3 / 0,5	HB	2,2	4,1 / 0,7
CQ	2,1	6,7 / 0,5	FJ	1,9	5,8 / 0,6	HC	0,5	2,3 / 0,5
CR	3,2	6,2 / 0,5	FL	2,7	5,6 / 0,6	HD	0,5	1,7 / 0,6
CS	3	6,7 / 0,5	FM	3,9	5,8 / 0,7	HE	1,2	3,6 / 0,5
CT	2,5	6,5 / 0,5	FS	3,7	5,6 / 0,6	HF	1,5	2,6 / 0,7
CU	2,2	6,2 / 0,5	FT	3,9	5,8 / 0,7	HG	0,4	2,1 / 0,5
CV	2	6,4 / 0,5	FU	3,9	5,9 / 0,7	HH	0,3	1,6 / 0,5
CW	2,1	6,6 / 0,5	FZ	3,5	5,8 / 0,5	HK	2	4,0 / 0,6
CX	2	6,8 / 0,4	GA	4	5,7 / 0,6	HM	0,7	2,2 / 0,5
CY	2,1	6,8 / 0,4	GS	2,4	5,7 / 0,5	HN	1,9	4,1 / 0,6
DA	2,3	6,8 / 0,5	HJ	2,5	5,5 / 0,6	HO	1,3	3,2 / 0,5
DB	2,6	6,8 / 0,5	HQ	1,7	5,1 / 0,5	HP	1,3	3,0 / 0,6
DC	1,8	6,7 / 0,5	HT	2,8	5,4 / 0,6	HS	0,5	2,6 / 0,5
DD	2,5	6,7 / 0,5	JO	2,5	5,7 / 0,6	HV	1	3,7 / 0,5
DE	2,4	6,7 / 0,5				HW	0,2	2,2 / 0,6
DF	1,8	6,5 / 0,5				HX	1,9	2,5 / 0,5
DG	1,8	6,7 / 0,5				HY	0,8	2,1 / 0,6
GG	2,8	6,7 / 0,5				HZ	1,7	4,2 / 0,5
GH	3,8	6,9 / 0,7				JA	1	2,7 / 0,6
HL	3,3	6,5 / 0,5				JB	1	2,7 / 0,6
HR	3	7,0 / 0,5				JC	0,6	2,0 / 0,5
HU	4	6,9 / 0,6				JJ	1	2,6 / 0,6
						JK	0,7	2,5 / 0,5
						JL	0,7	2,1 / 0,5
						JM	0,7	2,6 / 0,5
						JN	1,2	3,1 / 0,5
						JP	1,4	4,0 / 0,5
						JQ	0,6	2,6 / 0,5
						JU	1,6	4,6 / 0,5
						JV	1,2	3,1 / 0,5
						JW	0,2	2,6 / 0,5

også fremgår af depoterne fra yngre bronzealder. Det bedste eksempel herpå er lurerne, der som en art signalhorn formodentlig har været brugt i forbindelse med religiøse optog (Nordbladh 1986, 142). På nogle af de yngre lurtyper har der været rasleblæk, der kunne frembringe en raslende eller klirrende lyd, for måske derved at skræmme onde ånder bort. Yngre bronzealders rasleblæk blev indført under påvirkning af den mellemeuropæiske Hallstattkultur. De findes også på andre genstande som eksempelvis hesteudstyr og kæder (Thrane 1975a, 123 ff.).

Det er uvist, hvordan bronzerørene blev knyttet til snoreskørtet. En sandsynlig forklaring kan være, at det er en lokal udvikling, som bygger på en lang tradition for snoreskørt af plantefibre, der går tilbage til neolitikum (Hägg 1996, 143 f.; Bergerbrant 2005, 18). En anden forklaring må søges i bronzealderens vidt forgrenede europæiske udvekslingsnetværk, hvor man har været i berøring med områder, der har benyttet bronzerør på en anderledes måde (Bergerbrant 2005, 19). I én dansk grav fra Kværkeby ved Sorø har man i enstensætning i en høj fundet forskellige skeletdele, hvor der bl.a. var bronzerør under et kranium (Aner & Kersten 1976, 131 ff., 1104, grav G). Her kan der være tale om en fremmed Lüneburg-kvinde, der har holdt fast ved den originale bæremåde fra hjemegnen, men det skal understreges, at de forskellige skeletdele i graven ligger spredt, og der er ikke sikkerhed for en original placering (Bergerbrant 2005, 18 f.). Dermed er der endnu ikke noget fund, som peger på, at bronzerørene nødvendigvis kom til Sydsandinavien udefra. Fundene peger derimod snarere på udviklingen af en lokal tradition, som ovenikøbet har et klart tyngdepunkt på Sjælland i per. II. Dog må det konstateres, at der savnes yderligere analyser af rørene, deres udbredelse og bæremåde og af det isiddende tekstilmateriale. Under alle omstændigheder er rørenes sjældenhed og karakter som en art rituelle rekvisitter med til at understrege Vognserup Enge-fundets rigdom og betydning.

Tutuli

Tutuli forekommer hyppigt i depoter og grave i sydskandinavisk ældre bronzealder, og genstandstypen optræder både i sammenhæng med mands- og kvindeudstyr (Willroth 1985, 130). Vognserup Enge-fundet adskiller sig imidlertid ved det store antal (i alt 42), som er det hidtil største i et sydsandinavisk bronzealderfund (Rieck 1972). Til sammenligning er der i andre tutulusrige depoter som Rye fundet 21 stk. (Aner & Kersten 1976, 25, 669), som Svenstrup i Slagelse herred med 30 stk. (Aner & Kersten 1976, 148 f., 1160, Taf. 89-90) og som det svenske Lofthammar-depot med 25 stykker (Oldeberg 1974, 236, 1822), mens det blandede og særdeles rige og eksotiske skånske Loshult-depot indeholdt 35 stykker (*ibid.* 68 f., 463).

Fundets tutuli består af 25 små smykkeplader (fig. 16-20 og tabel 2, s. 34), 15 kegletutuli (fig. 21-23 og tabel 3, s. 34), hvoraf én er en hybrid mellem de to (KH, fig. 23), og 2 bukkeltutuli (fig. 24). En af smykkepladerne (KL, fig. 16) har drevne bukler omgivet af stråleornamentik, hvilket peger på import fra Lüneburgområdet, hvor man har den samme ornamentik (f.eks. Laux 1971, 46, Var. C). Denne smykkeplade er i øvrigt så slidt, at øskenen er knækket. En lignende stråleornamentik findes i øvrigt på to tutuli i et andet rigt periode II-depot fra omegnen fundet i Kongsted Mose, ca. 160 m syd for Halleby Å (Mathiassen 1959, 46, fig. 6; Pedersen 2008, 31) (Katalog nr. 22 og fig. 26).

På trods af nogle generelle ligheder er Vognserup Enge-fundets tutuli særegne ved en stor variation i ornamentik, i præcisionen af dens udførelse, størrelsen, udseendet af midterknoppen og fastbindingsanordningerne på bagsiden. Ornamenterne er dog gennemgående geometriske, hvor det dominerende element er koncentriske cirkler med midterknoppen som centrum. Imellem cirkelslagene ses punktrækker, rækker af små trekkanter og bånd med zig-zag. Enkelte har løbende spiralbånd, som også ses på bæltepladerne, men her er udformningen dog lidt anderledes, idet spiralerne er udført med dobbeltlinier.

Igen er det Ølbygraven, som har vist, hvordan tutuli har været båret på kvindedragten. Her grup-

KG

KL

Fig. 16. To af fundets 25 smykkeplader: KG og KL (foto John Lee, tegning Elsebeth Morville). 3:4.

Two of the 25 smaller discs: KG and KL (photo John Lee, drawing Elsebeth Morville). 3:4.

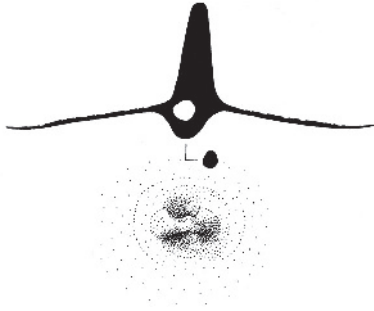
perer smykkepladerne sig omkring bæltepladen på en måde, som tyder på, at de har været syet på dragten (Boye 1896, 138, Pl.XXVI). I graven fra Hverrehus ved Lovns, som nok kan betegnes som den rigeste danske kvindegrav fra periode II, blev der i nærheden af bæltepladen fundet 14 tutuli (Broholm 1940, 123; Randsborg 2006, 69 ff., fig. 30).

For alle tutuli fra Vognserup Enge gælder, at der er tale om brugte eksemplarer, men nogle selvfølgelig mere end andre, hvor man eksempelvis kan se, at øsknen i visse tilfælde har været lige ved at knække (se f.eks. AD, fig. 20). En del har moderne skader efter mødet med maskinerne (f.eks. R, V, W,

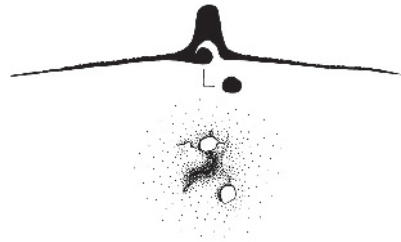
Y, AG, JF og JH), og det er muligt, at man ved en detektorafsøgning af fundstedet ville kunne finde nogle af fragmenterne (se f.eks. Kaul 2006b, 55). Visse tutuli er fejlstøbninger, idet de tydeligvis har været repareret forud for brug. Det gælder f.eks. stykket V (fig. 17), hvor øsknen tydeligvis ikke er lykkedes, men hvor man i stedet har lavet et hul på hver side af midtknoppen til fastgørelse på dragten. Endvidere på JR (fig. 19), hvor øsknen efterfølgende er påhæftet. Som den øvrige del af fundet er tutuligruppen generelt velbevaret, men støbefejl forekommer i form af mindre huller og fordybninger (se f.eks. AF, AL, KG, KH og KJ).

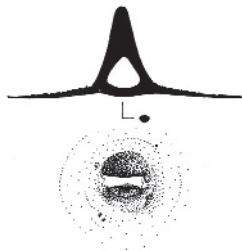
KM

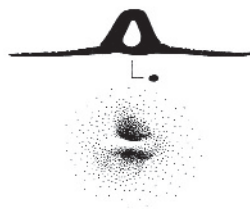
V

JX

KK

JD

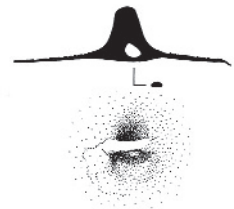

Fig. 17. Fem af fundets 25 smykkeplader: KM, V, JX, KK og JD (foto John Lee, tegning Elsebeth Morville). 3:4.

Five of the 25 smaller discs: KM, V, JX, KK and JD (photo John Lee, drawing Elsebeth Morville). 3:4.

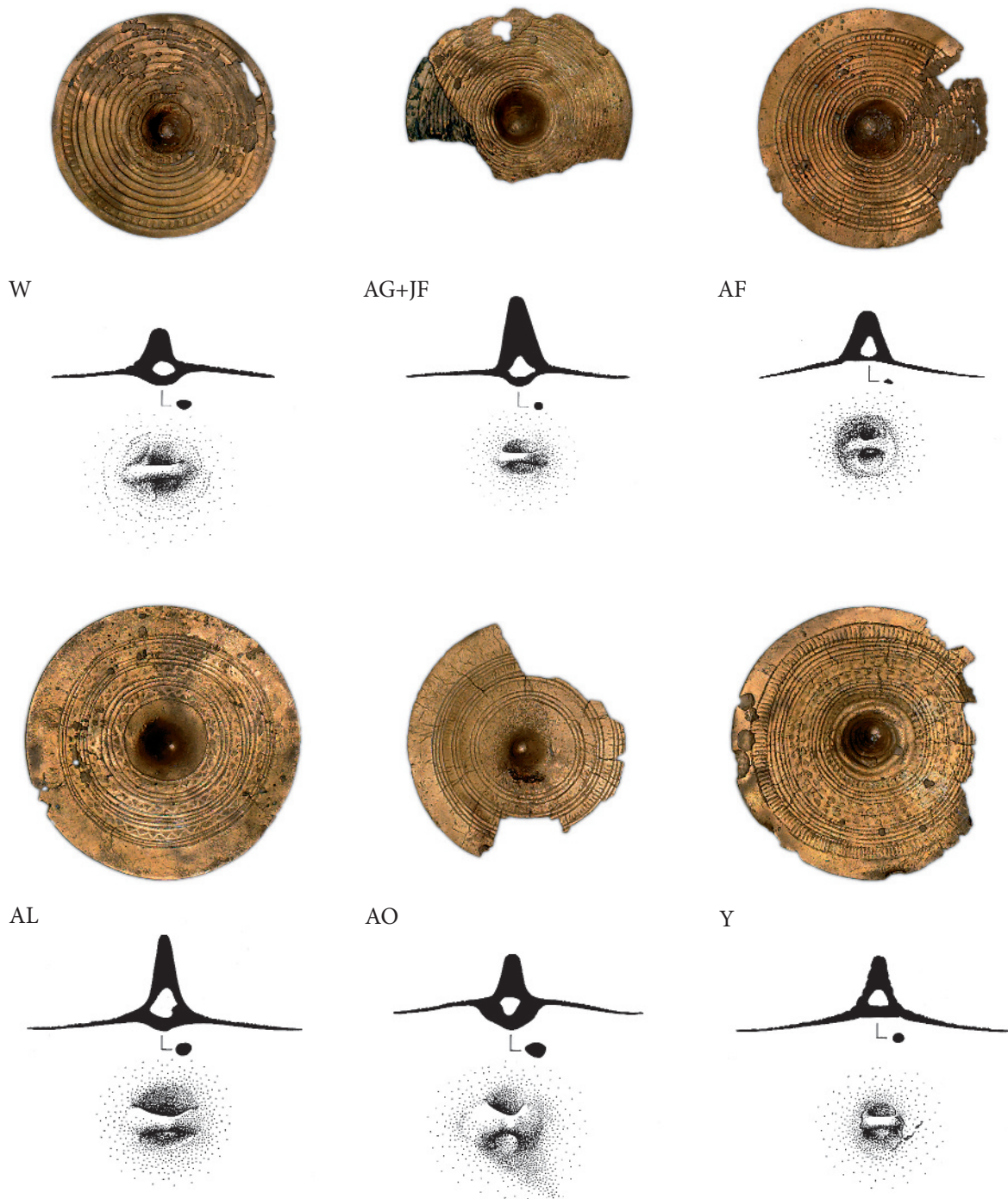

Fig. 18. Seks af fundets 25 smykkeplader: W, AG+JF, AF, AL, AO og Y (foto John Lee, tegning Elsebeth Morville). 3:4.

Six of the 25 smaller discs: W, AG+JF, AF, AL, AO and Y (photo John Lee, drawing Elsebeth Morville). 3:4.

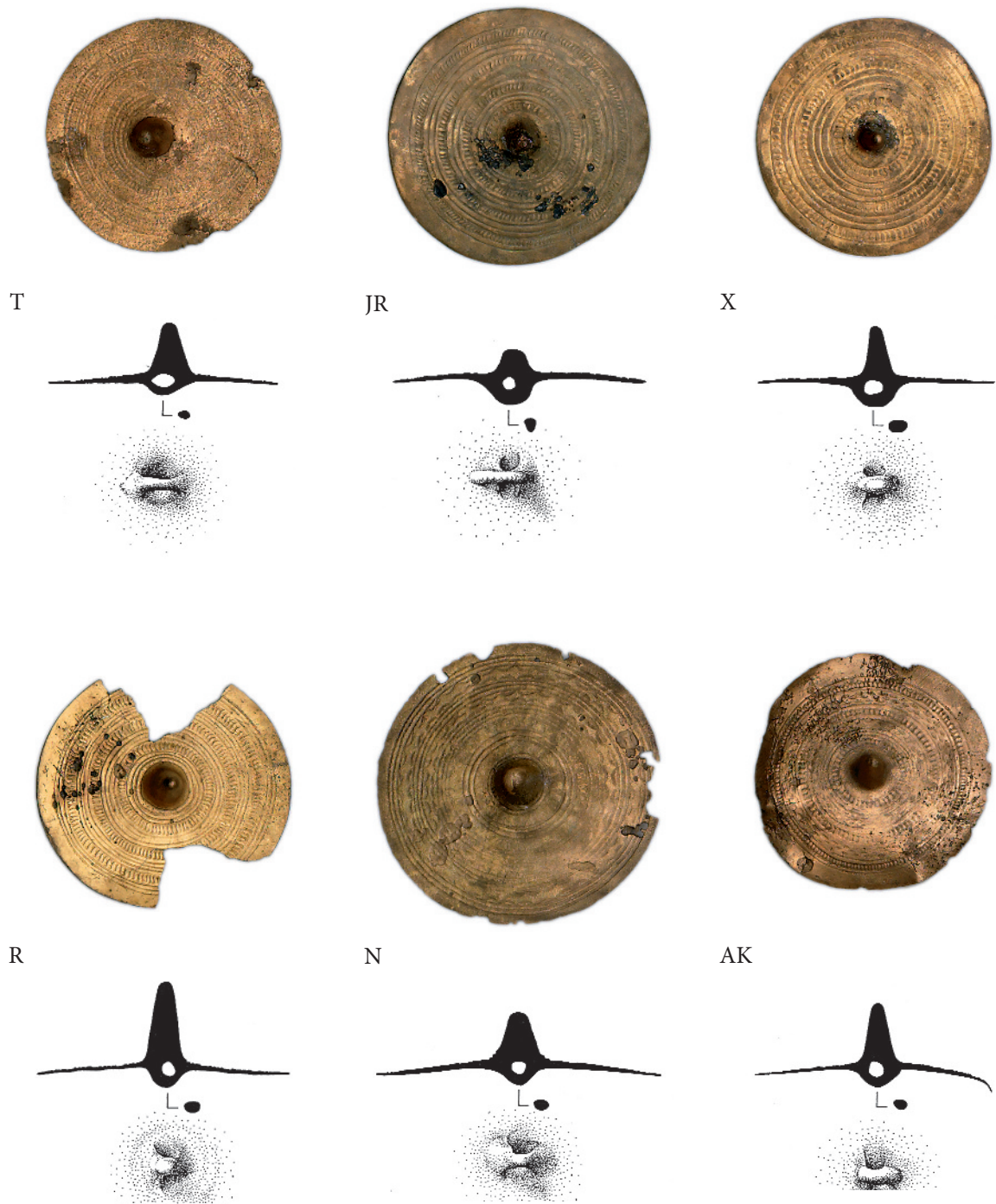
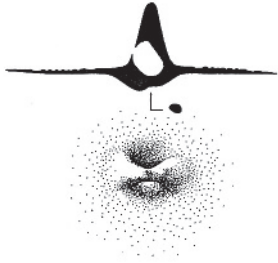

Fig. 19. Seks af fundets 25 smykkeplader: T, JR, X, R, N og AK (foto John Lee, tegning Elsebeth Morville). 3:4.

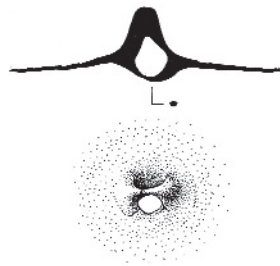
Six of the 25 smaller discs: T, JR, X, R, N and AK (photo John Lee, drawing Elsebeth Morville). 3:4.

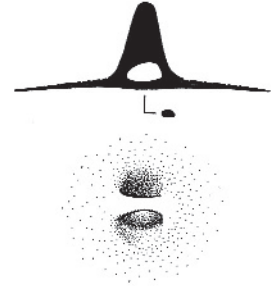
AA

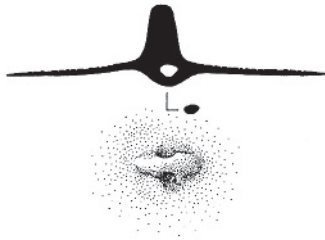
AD

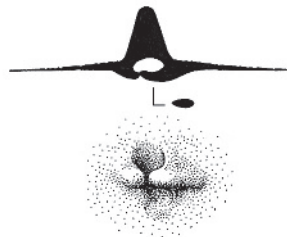
AN

AB

JT

U

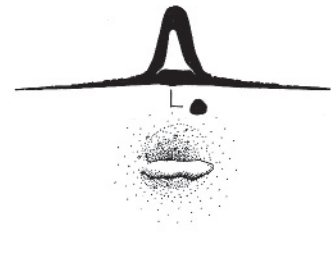

Fig. 20. Seks af fundets 25 smykkeplader: AA, AD, AN, AB, JT og U (foto John Lee, tegning Elsebeth Morville). 3:4.

Six of the 25 smaller discs: AA, AD, AN, AB, JT and U (photo John Lee, drawing Elsebeth Morville). 3:4.

Tabel 2. Mål og ornamentik på fundets smykkeplader.

Dimensions and ornamentation of the smaller discs.

NR.	VÆGT (G)	DIAMETER (CM)	ORNAMENTIK	FIG.
N	16,5	5,8	linie- og bueormentik	19
R	11	5,2	linieornamentik	19
T	16,5	4,7	linieornamentik	19
U	19,5	5,7	linieornamentik	20
V	16	7	linieornamentik	17
W	9,5	4,7	linieornamentik	18
X	13	4,9	linieornamentik	19
Y	10	5,1	linieornamentik	18
AA	12,5	4,9	linieornamentik	20
AB	23	5,7	linieornamentik	20
AD	10	4,8	linieornamentik	20
AF	9,5	4,6	linieornamentik	18
AG+JF	11	4,7	linieornamentik, smalle zoner med trekanten eller vinkelbånd	18
AK	14	5	linieornamentik, smalle zoner med trekanten eller vinkelbånd	19
AL	16,5	5,6	linieornamentik, smalle zoner med trekanten eller vinkelbånd	18
AN	15,5	4,6	linieornamentik, smalle zoner med trekanten eller vinkelbånd	20
AO	16	5,6	linieornamentik, smalle zoner med trekanten eller vinkelbånd	18
KG	39	9	diverse linieornamentik, 1 række med spiraler	16
KK	9,5	4,4	linieornamentik, 1 række med kraftig dobbeltbueornamentik	17
KL	31,5	7,2	linieornamentik, 1 række ægte bukler, omgivet af strålekrans	16
KM	23,5	6,6	linieornamentik, 1 række med vinkelbånd	17
JD	8	4,1	linieornamentik	17
JR	20,5	5,3	linieornamentik	19
JT	16	5	linieornamentik	20
JX	10	4,2	linieornamentik	17

Tabel 3. Mål og ornamentik på fundets kegletuduli.

Dimensions and ornamentation of the cone tutuli.

NR.	VÆGT (G)	DIAMETER (CM)	ORNAMENTIK	FIG.
Q	31	5,3	linieornamentik	21
S	28	5,6	linieornamentik	22
Z	13	4,1	linieornamentik	21
AC	10	4,5	linieornamentik	22
AE	25	5,1	linieornamentik	21
AH	31	5,7	linieornamentik, smalle zoner med trekanten eller vinkelbånd	23
AJ	29	5,2	linieornamentik, smalle zoner med trekanten eller vinkelbånd	23
AM	17	5,4	linieornamentik, smalle zoner med trekanten eller vinkelbånd	22
AP	17	4,1	kraftig rilleornamentik	21
AQ	16	3,7	kraftig rilleornamentik	22
AR	16	4	kraftig rilleornamentik	21
KH	31,5	7,3	rilleornamentik, 1 række med spiraler	23
KJ	23	4,7	linieornamentik, 1 række med spiraler	22
JH	24	5,6	linieornamentik	21
JS	15,5	4,1	linieornamentik	22

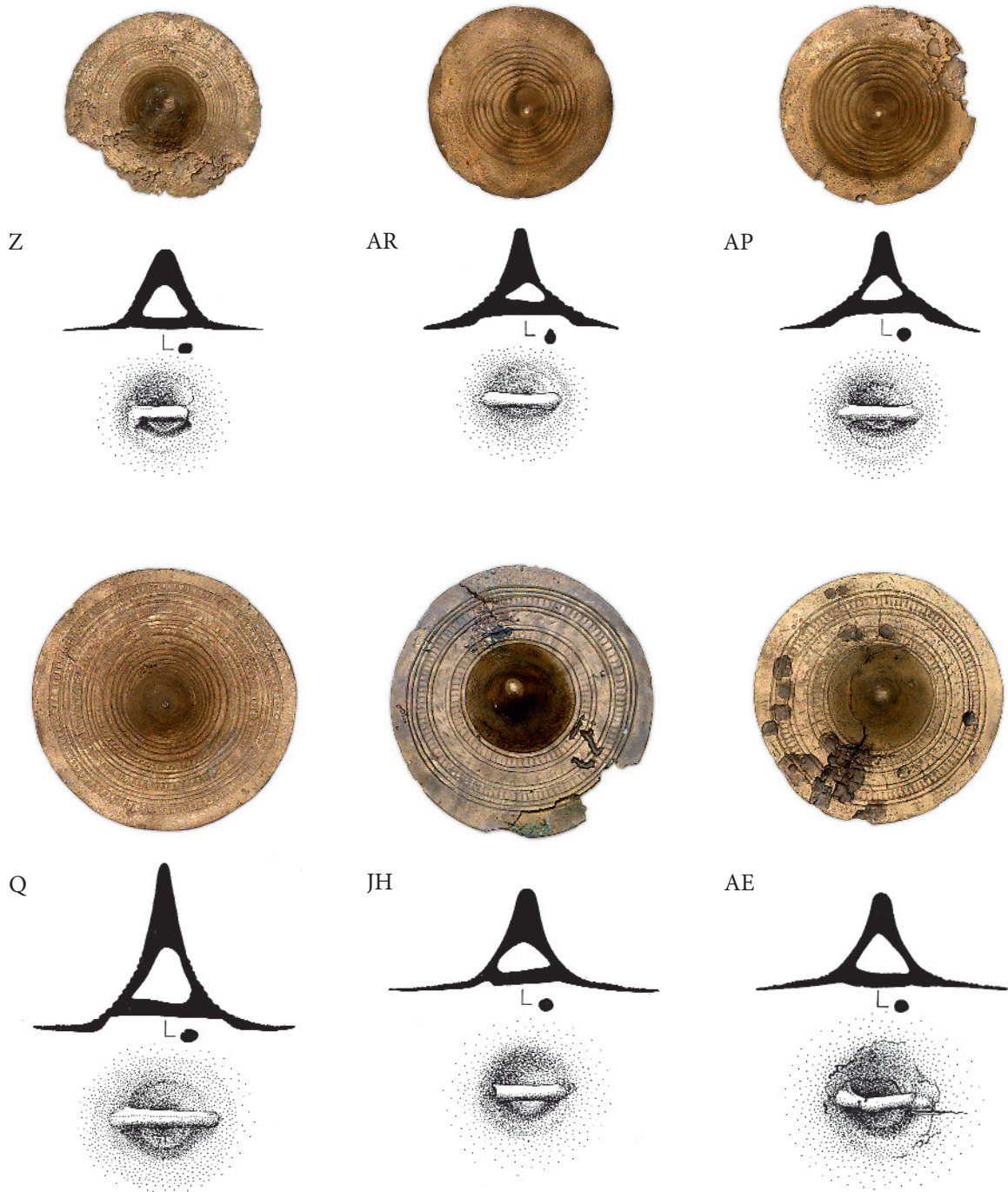

Fig. 21. Seks af fundets 15 keglettutuli: Z, AR, AP, Q, JH og AE (foto John Lee, tegning Elsebeth Morville). 3:4.

Six of the 15 cone tutuli: Z, AR, AP, Q, JH and AE (photo John Lee, drawing Elsebeth Morville). 3:4.

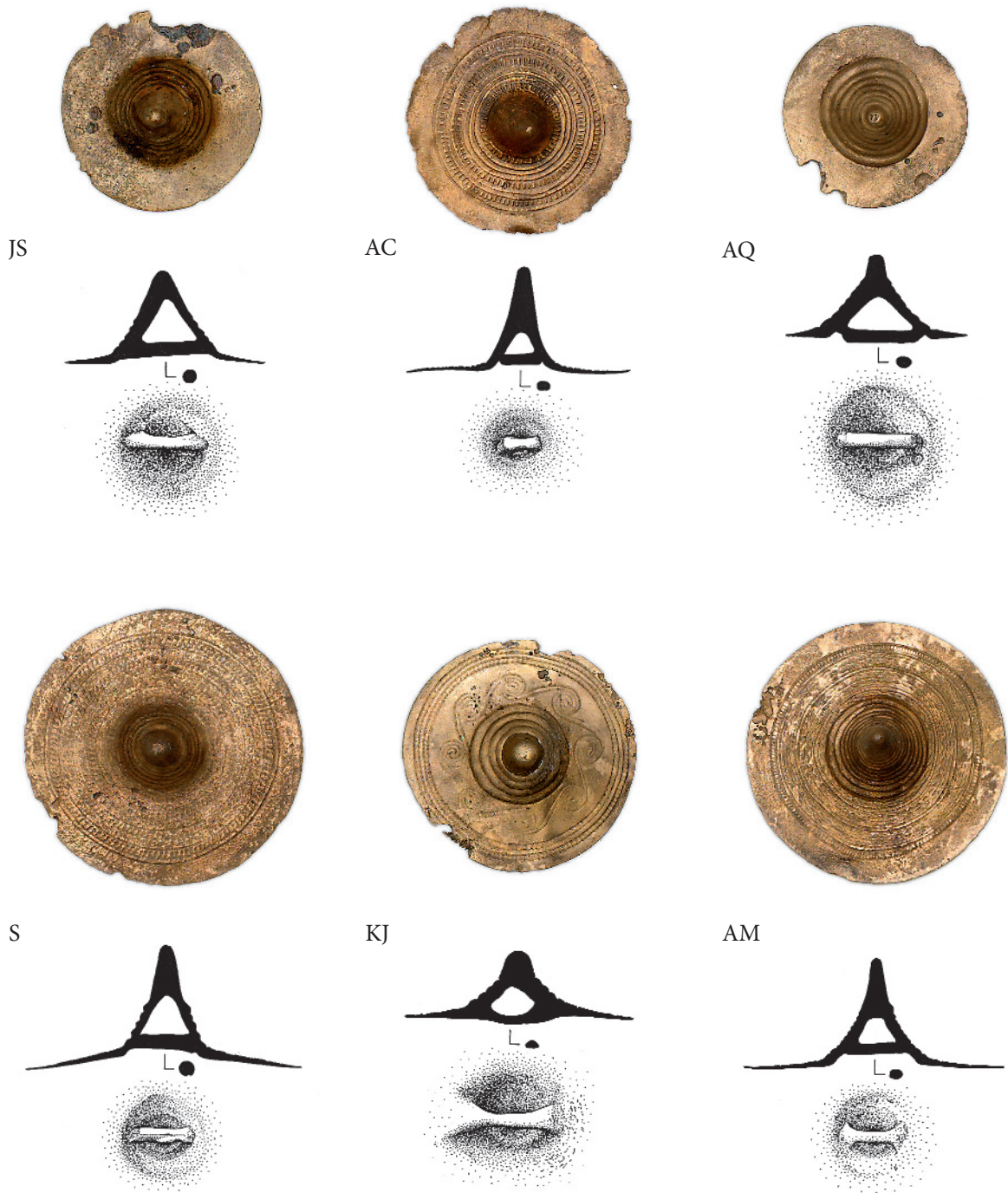

Fig. 22. Seks af fundets 15 kegletutuli: JS, AC, AQ, S, KJ og AM (foto John Lee, tegning Elsebeth Morville). 3:4.

Six of the 15 cone tutuli: JS, AC, AQ, S, KJ and AM (photo John Lee, drawing Elsebeth Morville). 3:4.

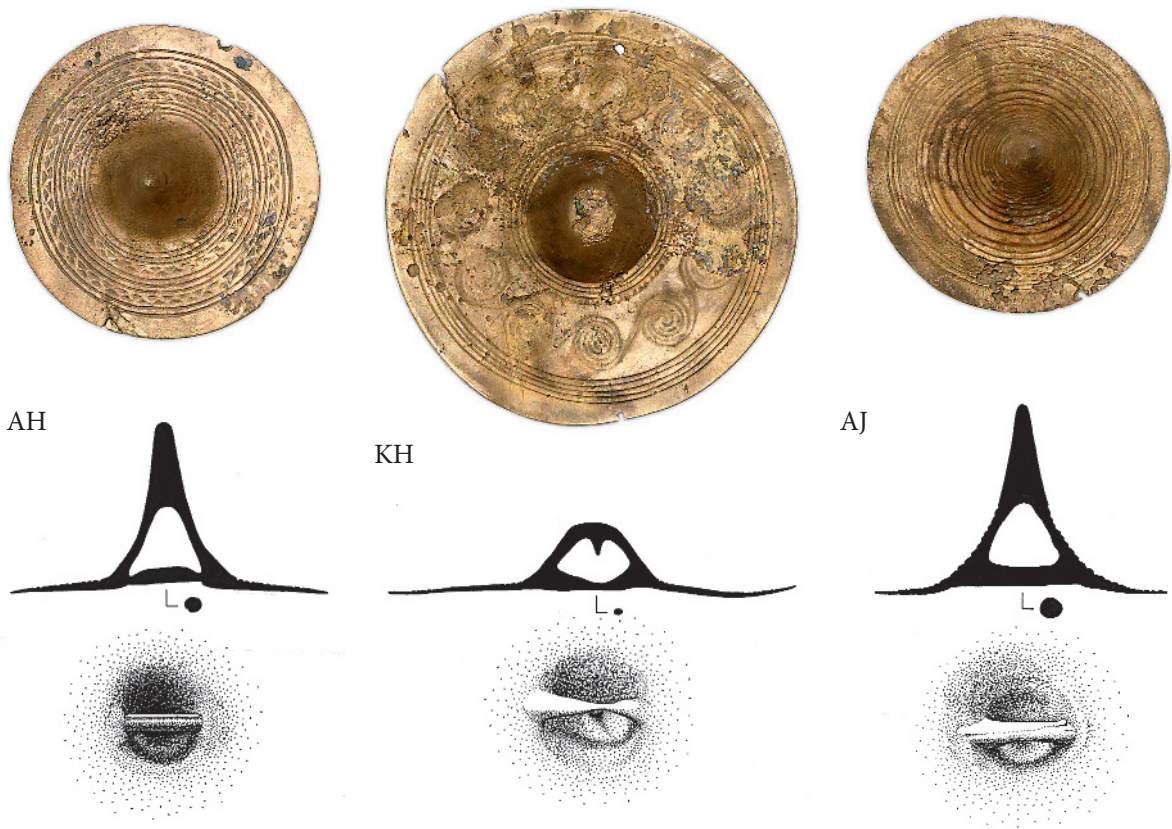

Fig. 23. Tre af fundets 15 kegletutuli: AH, KH og AJ (foto John Lee, tegning Elsebeth Morville). 3:4.

Three of the 15 cone tutuli: AH, KH and AJ (photo John Lee, drawing Elsebeth Morville). 3:4.

Bukkeltutuli

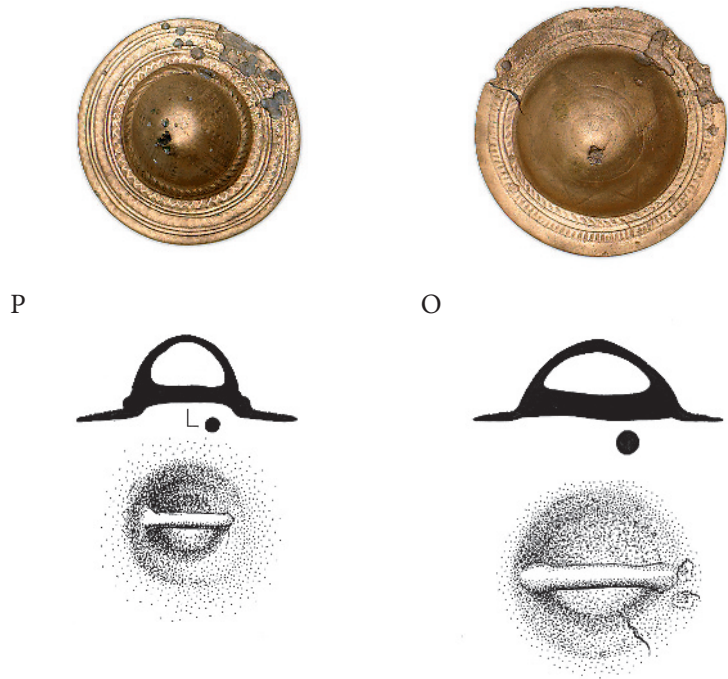
Fundet indeholder to bukkeltutuli (fig. 24). De er begge ornamenteret med lineiornamentik på randen. Den ene, som yderligere er ornamenteret med et stjernemotiv (O) måler 4,4 cm i diameter og vejer 23 g. Den anden er ornamenteret med et korsmotiv på buklen (P), måler 3,9 cm i diameter og vejer 18,5 g. Disse hatformede øskensmykker er relativt sjældne, men kan både forekomme i mandsgrave, hvor de sad på læderremme til sværdophæng (se f.eks. Aner & Kersten 1973, 6, 14A, Tafel 2), og i kvindegrave formentlig fastsyet på dragten (Aner & Kersten 1976, 147, 1148, Taf. 88). I depotfund forekommer bukkeltutuli sammen med typiske kvinde-

sager, men fundet fra Annebjerg Skov i Odsherred har eksempelvis også redskaber som skaftlejeøkser og syle, der peger i en mere maskulin retning (Aner & Kersten 1976, 57, 825). Typiske motiver på bukkeltutuli er kors, kreds-, bue- eller stjernemotiver (Poulsen 1983, 122 ff.).

Poulsen konkluderer bl.a. følgende: ...brugen af den sjældne smykketype 'bukkelutulus' var af relativt lige stor betydning hos begge køn i det ødanske område...Lægger vi hertil dens særskilte form, udsmykning og udstråling, er det vel vanskeligt at komme uden om, at brugen af bukkeltutulus må have betydet noget ud over det almindelige (ibid., 126). Han mener, at man med den særlige

Fig. 24. Fundets to bukkeltutuli: P og O (foto John Lee tegning Elsebeth Morville). 3:4.

The two boss tutuli: P and O (photo John Lee, drawing Elsebeth Morville). 3:4.

form for bukkeltutuli har kunnet sende et bestemt signal om et bestemt tilhørsforhold og skriver videre: Om selve Vognserup Enge-fundet kan afsluttende siges, at det følger sig smukt og næsten som 'forventet' ind i denne ganske særlige sociale kreds i de ødanske-skånske samfund sent i periode II. Den mecklenborgske halskrave antyder muligvis, at den kvinde, som ofrede sine kostbare smykker i en ellesump, kom sydfra og blev 'giftet' ind i denne kreds, hvis emblem var en bukkeltutulus, og hvor hun efterhånden ifølge sin rang byggede det rige dobbeltdstyr op (ibid., 127). Fremmede kvinder med et fremmed udstyr som udtryk for the supreme gift i opretholdelsen af alliancer er ofte inddraget i forbindelse med bronzealderens langdistancerelationer og udvekslingsnetværk (se f.eks. Jockenhövel 1991; Kristiansen 1998; Bergerbrant 2007, 118 ff.). Og der kendes flere eksempler på, at kvinder er begravet med et blandet udstyr, som dels har genstande fra Lüneburgområdet, dels sydkandinavisk udstyr. Det er imidlertid vanskeligt at afgøre, hvornår lokale

personer blot på en eller anden måde er kommet i besiddelse af fremmede genstande f.eks. via metalforsyningen, og hvornår man kan tale om ekso-gami eller tilrejsende kvinder. Muligheden for en eller to fremmede kvinder foreligger i Vognserup Enge-fundet. De to importerede genstande mellem en stor gruppe nordiske genstande tyder dog ikke umiddelbart på det, og spørgsmålet er vanskeligt at komme nærmere (der henvises til Bergerbrant 2007, 118 ff. for videre generel diskussion af emnet).

Hvad angår tutulusgruppen i Vognserup Enge-fundet kan de to forskellige hovedgrupper betyde, at der har været tale om to sæt af henholdsvis 15 kegletutuli og 25 smykkeplader, men stykkerne kan også have været blandet, og ud fra sliddet kan der ikke siges noget entydigt. I detaljen giver fundets mange forskelligartede tutuli et blandet indtryk. Det varierede er i øvrigt et kendetegn for depotfundsgruppen som helhed, hvor det generelt er vanskeligt at finde regler for genstandssammensætning og udseende. I ovenstående citat er de to bukkeltutuli

omtalt som emblemer. Men igen kan sådan en betegnelse diskuteres. Jeg vil selvfølgelig langt fra hævde, at genstandssammensætningen er tilfældig og uden betydning, men det er dog umiddelbart vanskeligt at tale om egentlige emblemer, for ganske vist er der lighed i formen mellem de to bukkeltutuli, men hvad betyder den forskelligartede ornamentik?

Tutulusgruppen tegner et billede af, at man inden for de elitære grupper i det østdanske område overordnet har haft nogle idealer for deponeringspraksis, men med udgangspunkt i dem har man så at sige benyttet sig af de genstande, der nu engang var til rådighed. Det giver kulten og ritualerne et relativt individuelt og handlingsorienteret udtryk.

To rituelle dragter

Vognserup Enge-fundet tolkes som en samlet nedlæggelse. Smykkeudstyret har en tydelig dobbelthed i de to sæt bælteplader, de to halsringe, muligheden for to sæt bronzerør og de fire spiralfingerringe. Desuden peger to grader af slid på bælteplader og halskraver i samme retning. På trods af to grupper af tutuli og to bukkeltutuli forplumrer den store mængde tutuli imidlertid billedet lidt, idet der her trods alt næsten er for meget pynt til blot to overkroppe (Rieck 1971, 6). Samtidigt kan der med denne genstandstype både være tale om mands- og kvindeudstyr. Det er ikke muligt endeligt at afgøre, hvorvidt genstandene kun kommer fra to individer eller er sat sammen af bidrag fra en større gruppe mennesker (Selling 1999, 399). Jeg mener dog, at det er muligt, at tutuligruppen blot har tilhørt to forskellige kvindedragter. Smykke- og dragtudstyret i bronzealderen er ganske voluminøst, og selvom det kan være vanskeligt at forstå, hvordan man har kunnet bevæge sig i et sådant udstyr, vidner sliddet om lang tids brug. Brugssliddet giver dermed genstandene et personligt præg. Kristian Kristiansen har beskæftiget sig med opskærpning og brugsslid i forbindelse med sværdene (Kristiansen

1983), men generelt set er genstandsslid et interessant og egentlig ganske uudforsket område også i eksperimentalarkæologisk sammenhæng. Ofringen af det overdådige dragt- og smykkeudstyr gør det oplagt at se genstandene som udtryk for dragter, der er anvendt i rituelle sammenhænge, men hvis smykkeudstyret kun har været brugt ved ritualer og fester, må det undre, at sliddet på bronzerne er så udtalt. Formentlig har man brugt langt mere tid på ritualer, end vi forestiller os, og desuden er det muligt, at bronzerne er gået i arv inden for slægten. Her har kvinderne kunnet markere slægtens tilhørsforhold til et sådant elitært, fællesnordisk udstyr, hvor bærerne sandsynligvis har haft en særlig rolle i samfundet – både socialt og rituelt.

I relation til dragt og smykker skriver S. Bergerbrant bl.a. følgende om kvinden fra Ølby-graven: *A woman walking around wearing a big neck collar, a belt plate, four small tutuli, a dagger and c. 125 bronze tubes ... probably did not invite close physical contact. Her appearance would be very noticeable; one has the warm, softness of wool clothing contrasted with the shining cold metal* (Bergerbrant 2007, 64).

Forestiller man sig en torso med ca. 20 tutuli sammen med en bælteplade på godt 25 cm må man i hvert fald sige, at metallet har domineret Vognserup-kvindernes dragter. Hertil skal siges, at vi selvfølgelig ikke kan vide, om der har indgået andre beklædningsgenstande, hvor tutuli har været påsyet. Det kan være kapper eller lignende, som kendes fra Lüneburgområdet, hvor der i øvrigt er flere eksempler på, at dragterne har været ganske tæt besat med bronzesmykker (Laux 1984, 61 ff.; 1996, 95 ff.; Wels-Weyrauch 1994, 61 ff.). Fra en høj i Asnæs i Odsherred kendes desuden en kvindegrav med halskrave, armbånd, bælteplade og en række af 11 tutuli, som ligger i forlængelse af bæltepladen (2 på den ene side og 9 på den anden), hvilket antyder, at de har været fæstnet på et bælte (Aner & Kersten 1976, 38 f., 761, Abb. 12).

Vognserup Enge-fundet må ses som udtryk for en rituel nedlæggelse eller et offerfund, men det er

imidlertid et problem, at fundet selv og nedlæggelsesmåden ikke fortæller noget om tilhørende ritualer. Tilstedeværelsen af i hvert fald to genstandssæt peger imidlertid i retning af, at nedlæggelsesritualet i Vognserup Enge har været en kollektiv begivenhed – måske for hele egnen. Derved foreligger samtidig den mulighed, at man med nedlæggelsen har kunnet demonstrere prestige. Men mange store spørgsmål står tilbage: Har det givet en særlig prestige at ofre genstandene frem for at få de samme genstande med sig i graven? (Selling 1999, 399 f.). Har modtageren af denne offergave måske været en kvindelig guddom? Og hvor stort et område stod bag en sådan nedlæggelse? Vi kan under alle omstændigheder fornemme, at eliten ved nedlæggelsen af genstande som dem fra Vognserup Enge på en måde har formået at skabe en eksklusivitet, der formentlig også har understreget forskellige slægters alliancer og styrker.

Der er ikke registrerede gravhøje eller samtidige bopladser i Vognserup Enge-fundets umiddelbare nærhed (jf. fig. 25), hvilket selvfølgelig kan skyldes destruktion i forbindelse med dyrkning, som i det sjællandske område har været massiv i historisk tid (Baudou 1985; Møller 1997). Det er imidlertid også generelt et kendetegn, at depoterne findes på afstand af husholdet og aktiviteterne her. Desuden adskiller de sig på forskellig vis fra gravene og de ritualer, som knytter sig til dem. Det betyder, at der må skelnes mellem de forskellige aktiviteter, der er forbundet med en bestemt kontekst (Bell 1992, 74; Fontijn 2002, 21).

Dette punkt fører videre til spørgsmålet om, hvem der foretog nedlæggelsen, og hvem der overværede den? Her kan man forestille sig, at personer i forskellige sammenhænge har kunnet indgå i varierede grupperinger. Det enkelte hushold har måske foretaget madofringer og lignende, mens man også har indgået i et slægtsfællesskab, der formentlig bl.a. har været forbundet via gravpladser. Derudover kan man have været en del af en eller flere af den særlige form for grupperinger, som Fontijn beskriver

som et *sacrificial community* (Fontijn 2002, 271). I en sådan forbindelse har man foretaget bestemte, rituelle offerhandlinger, og man har desuden haft kendskab til tidligere deponeringer i et bestemt område (von Brunn 1980; Gerritsen 2003; Fontijn 2002, 270 f.). Under alle omstændigheder har der således i deponeringssituationen været en treleddet relation bestående af personen eller de personer, som har foretaget nedlæggelsen, genstanden eller genstandene som deponeres, og endelig det specifikke sted eller landskab, hvor nedlæggelsen er foregået. Formentlig har både mænd og kvinder haft deres roller i sådanne sammenhænge.

Eksempelvis viser nye undersøgelser af gravhøjsbyggeriet, at man ved opførelsen af storhøjene var flere enheder fra flere nærliggende bebyggelser, som gik sammen om et projekt, der har været båret af nogle fælles retningslinier og en fælles kosmologi (Holst *et al.* 2004, 22). Dette aspekt har samtidigt understreget relationerne mellem forskellige folk og bosættelser. Uden at kende størrelsen eller omfanget kan man også forestille sig, at der med offerceremonierne måske er en form for parallel. Det betyder, at der ved en større nedlæggelse som Vognserup Enge oplagt kan have været deltagere fra et netværk af flere forskellige bebyggelsesenheder (se f.eks. Stjernquist 2001, 13). Her er det samtidig klart, at de genstande, som indgår i fundet fra Vognserup Enge, må betegnes som elitære, og de knytter sig ikke alene til individet men også til samfundet.

Vi kender ikke til valgmulighederne i forhold til beholdningen af genstande til deponering, og derfor er det generelt et yderst vanskeligt område – dels at forholde sig til årsagerne bag ved nedlæggelserne og dels forsøge at forklare hvorfor man netop valgte at nedlægge de bestemte genstande. Dog er der formentlig nogle videre perspektiver i forhold til kønsspecifikke genstande, hvor kvindel- og mandssager ofte er adskilte. Mange af de samme typer genstande som bælteplader, tutuli og halskraver går igen i depoterne, og der har tydeligvis været visse overordnede rammer.

Depotfundsgruppen og komplementariteten i grav- og depotfund

Vognserup Enge tilhører depot- eller offerfundene, som generelt er en af de mest omdiskuterede og komplekse fundgrupper, idet der i forhold til grav- og bopladsfund er flere muligheder for tolkning (Geisslinger 1984). I 1963 publicerede B. Stjernquist en central artikel om depotfund, og heri sammenfattede hun hele diskussionen fra J.J.A. Worsaae og frem. I artiklen efterlyses bl.a. en mere klar definition, og hun foreslår depotfundsbegrebet som en samlebetegnelse for alle fund, der er bevidst nedlagt på alle typer af steder (Stjernquist 1963, 20 ff.). Selv opfatter jeg som udgangspunkt depotfundsgruppen som udtryk for rituelle nedlæggelser eller offerfund, der bl.a. er tæt forbundet med frugtbarhedskult. Ved brug af ordet offer tænker jeg dog ikke nødvendigvis på en reference til bestemte guder eller guddomme, men det som man i bred forstand kan se som en form for højere magter eller kræfter (Kaul 2004, 73).

Den klassiske definition af et depotfund kræver tilstedeværelsen af mindst to genstande fundet sammen i en kontekst, der ikke har direkte sammenhæng med en gravlæggelse eller en boplads (Harding 2000, 352). Dette krav om flere genstande hænger formentlig sammen med en forskningstradition, hvor man i høj grad fokuserer på indhold og kronologi og i mindre grad på fundforhold (Bradley 1987, 351 f.; Fontijn 2002, 13). Som udgangspunkt opfatter jeg imidlertid gruppen af deponerede genstande i den bredest mulige betydning, hvilket medfører en inddragelse af enkeltdeponeringerne (jf. fig. 26). Flere andre tager også enkeltfundene med (herunder Jensen 1973; 1997; Willroth 1985, 21; Bodilsen 1989; Schmidt 1993, 22 ff.), og det er der flere grunde til. For det første er der overensstemmelse i nedlæggelsespraksis imellem henholdsvis enkeltdeponeringer og éntype- og flertypedeponeringer (Bodilsen 1989). For det andet indeholder gruppen

af enkeltdeponeringer ekstraordinære offerfund, som eksempelvis Solvognen (Müller 1902). For det tredje skal nævnes, at der både i ældre og yngre bronzealder ses en overvægt af kvindesmykker i flertypedeponeringerne, mens genstande fra den mandlige sfære (bl.a. sværd, spyd, celte og økser) derimod hovedsageligt findes som enkeltfund. Det er gældende over hele landet i både ældre og yngre bronzealder men kan eksemplificeres ved kataloget, hvor enkeltfundne skaftlejeøkser, sværd og spydspidser er ganske dominerende fundtyper. Under alle omstændigheder kan der ikke opnås et helhedsbillede af de deponerede genstande som redskaber, våben, smykker, skrot og religiøse eller kultiske genstande, hvis ikke enkeltfundene inddrages.

Litteraturen om bronzealderens depotfund er omfattende og spænder fra minutiøse genstandsgennemgange (f.eks. Willroth 1985; Hansen 1994; Maraszek 1998; 2006) til en bredere og mere kontekstuel indgangsvinkel, som eksempelvis Bradley er eksponent for (1990; 2000). Bradley argumenterer endvidere for, at de nordeuropæiske deponeringer må ses i et langtidsperspektiv og ikke isoleres til perioder. Her har han formentlig en vigtig pointe, for på trods af at der er forskel på deponeringspraksis de enkelte perioder imellem, så ses en klar kontinuitet i det at deponere genstande igennem hele forhistorien. Det er samtidigt kendetegnende for Bradley, at han tager udgangspunkt i et landskabsarkæologisk perspektiv. I den sammenhæng er det værd at bemærke, at visse vådområder og moser er blevet valgt til deponering i både neolitikum, bronzealder og førromersk jernalder måske med mellemrum på flere hundrede år, hvor vi ikke kender til fund (Koch 1998, 164; Müller-Wille 1999, 13 ff.). Denne kontinuitet i anvendelsen af visse deponeringslokaliteter peger dermed på den betydning, som moser og vådområder ser ud til at have haft som hellige steder i landskabet. Det store tidsrum må imidlertid betyde, at formålet med at nedlægge bestemte genstande nok har været foranderligt over tid, selvom stedet har været det samme.

På trods af, at der generelt er nogle tydelige landskabsmæssige kendetegn for depoternes udbredelse, ses rumlige overvejelser dog sjældent i litteraturen, hvor man mest har søgt at opdele fundene i henholdsvis tør- og vådbundsfund. Det vil dog udvide forståelsen af fundene, hvis man forholdt sig yderligere til dynamikken i depoternes rumlige relation til landskabet og fundenes eventuelle sammenhæng med øvrige fundgrupper. At undersøge depoterne i deres fundmiljøer giver således et væsentligt indblik i bronzealderssamfundets ideologiske anvendelse af disse landskaber, og det er et aspekt, som man rumligt må forholde sig til på linje med og i forhold til placeringen af grave, bopladser, vejforløb med videre. Opgaven er imidlertid ikke nem, fordi det er yderst besværligt at arbejde med disse aspekter i forhold til de gamle registreringer, hvor fundoplysninger ofte er mangelfulde.

En af udfordringerne ved depotfundsgruppen vedrører således spørgsmål om kontekst, hvor der generelt er stor mangel på faglige udgravninger og tilhørende naturvidenskabelige undersøgelser. På trods af, at langt hovedparten af Vognserup Engfundet ikke kom frem ved en arkæologisk undersøgelse, står vi i dette tilfælde med en i depotfundsammenhæng mere heldig fundhistorie, hvor der kendes et præcist fundsted, og hvor det trods alt var muligt at foretage en arkæologisk og en mosegeologisk undersøgelse, udtage materialeprøver og lave grundige interview med finderne.

En anden væsentlig generel udfordring handler om vores opfattelse af depotfundene som udtryk for en adfærd, der ikke er rationel (Barber 2001, 164). Det vil sige, med moderne briller er det uforståeligt, at man på den måde har givet afkald på kostbare metallsager. Man har derfor på en rationel måde prøvet at forklare, hvorfor disse sager er havnet, hvor de er, hvilket ses ved selve depotfundsbetegnelsen, som udtrykker, at der er tale om midlertidig opbevaring (f.eks. i forbindelse med krig og ufred) og dermed som udgangspunkt en reversibel proces (Geisslinger 1984, 322). Der er således tradition for, at man søger

at adskille det rituelle og det ikke-rituelle og ofte glemmer, at ritualer i mange samfund er indvævet som en naturlig del af dagliglivet, hvor de kosmologiske principper, der hænger sammen med ritualer, også er gældende for alle mulige domesticerede, økonomiske, sociale og politiske aktiviteter (Selling 2007, 231). Derudover kommer, at mennesker i forskellige miljøer og til forskellig tid klassificerer systemer af eksempelvis riter, ceremonier og slægtskabsstrukturer ganske forskelligt (Brück 1999).

Grave og depoter kompletterer på forskellig vis hinanden. Det ser f.eks. ud til, at der i ældre bronzealder ikke er et konstant forhold mellem de sjællandske grav- og depotfund. I det østlige Sjælland er der ikke så mange rige depoter i periode II, men her er til gengæld flere rige gravfund (Randsborg 1968, 136, note 348; Rønne 1987, 76).

I forhold til genstandsmaterialet ses også nogle forskelle i udstyr, hvilket bliver særdeles tydeligt i yngre bronzealder. Her bevirkede den konsekvente brandgravsskik og de relativt små gravanlæg, at genstande i henholdsvis grave og depoter blev underlagt nogle klare selektionskriterier. I yngre bronzealder er det således i højere grad mindre genstande som knapper, nåle, rageknive og pincetter, der optræder i gravfundene, mens andre genstande som sværd, spyd, celte og smykker næsten udelukkende forekommer i depotfundene. I ældre bronzealder derimod kan de samme genstandstyper godt forekomme i både grave og depoter. I gennemgangen af Vognserup Engfundets genstandstyper er der flere gange blevet henvist til gravfund, og det er da også egekisterne, som har givet et væsentligt indblik i bæremåden for bl.a. kvindeudstyret. Eksempelvis har bælteplader og halskraver været relativt almindelige i både depot- og gravfund, og i det hele taget er sammensætningen af kvindeudstyret ret ens over et stort geografisk område fra det nordvestlige Tyskland og Danmark op til det mellemste Sverige og det sydlige Norge, men selvfølgelig varierer antal, udformning og kvalitet (Oldeberg 1974; Aner & Kersten fra 1973 og frem; Randsborg 2006; Selling 2007).

Helt konkret kan man også se flere af de samme oldsagstyper gå igen i henholdsvis fundet fra Vognserup Enge og den rige strandvoldsgrav fra periode II ved Hverrehus nær Gedsted, som ligger syd for Lovns i Vesthimmerland (Broholm 1940). Begge steder findes således bælteplade, tutuli, halskrave og bronzeblikrør til snoreskørt. Men i ældre bronzealders grave er det interessant, at bælteplade og halskrave kan forekomme sammen med en dolk, kniv eller substitutter som en del af et sværd eller en spydspids. Til trods for, at kombinationen af dolk, bælteplade og halskrave med næsten 100 fund fra ældre bronzealder i Sydsandinavien er ret almindelig i gravfundene (Bergerbrant 2007, 212 ff., Appendix 8), forekommer dolken ikke sammen med bælteplade og halskrave i depoterne (Bradley 1990, 77 f.; Selling 2007, 77). Dolken har måske været knyttet til individet og eventuelt også til den slægt, som det gravlagte individ har været en del af, eller til den rolle, som vedkommende har haft. Endvidere er det muligt, at dolken har en særlig betydning som et våben, der både kunne indgå i mandligt og kvindeligt udstyr (Selling 2007, 78). Her er det samtidigt væsentligt, at gravudstyret tilsyneladende ikke var fast men foranderligt, forstået på den måde, at dele kunne tages væk eller ændres. Egtvedgraven indeholdt f.eks. ikke en dolk (Thomsen 1929), mens kvindegraven fra Borum Eshøj indeholdt en dolk og en halsring men ikke en halskrave (Boye 1896, xii; Schultz 1993; Jensen 1998, 83 ff.). Komplexiteten i en gravhøj som Borum Eshøj er bl.a. tydelig på den måde, at den gamle mand i højen nok har fået en flot og ganske bemærkelsesværdig begravelse (Jensen 1998, 95 ff.), men trods det havde han intet metal med sig. Som Thrane skriver om manden: *Han viser, at vi skal vogte os for nemme tolkninger, og hans grav må sætte en masse tanker om alder, køn og status i gang hos os* (Thrane 2009, 17).

Et større eller mindre antal smykker og våben kan selvfølgelig vise en økonomisk værdi, men de kan også afspejle forskellige roller eller led i en livscyklus, hvor udstyret måske blev ændret eller

udbygget igennem livet, og i forbindelse med en markering af en bestemt slægtsrelation er det samtidig muligt, at dolke og dolksubstitutter ikke blev båret i levende live, men var en gravgave (Selling 1999, 396; 2007, 73 ff.).

Identitet og ritualiseringsproces

Specielt i de seneste to årtier har der været øget fokus på materiel kultur, identitet og individers fysiske fremtoning (f.eks. Treherne 1995; Sørensen 1992; 1997; Bergerbrant 2007). Her har M.L.S. Sørensen behandlet kønsspecifikke genstande i forbindelse med klædedragter og har bl.a. påvist, at forskellig social identitet som køn, status og alder har kunnet kommunikeres via smykker og påklædning (Sørensen 1997). Køns- og identitetsspørgsmål er stærkt fremtrædende i forbindelse med gravfundene (Johansen *et al.* 2004; Sørensen 2004), men som i tilfældet Vognserup Enge er det samtidigt nærværende inden for genstandsmaterialet i depoterne.

I forhold til identitetsspørgsmål kan man hævde, at depoterne både repræsenterer individuel og social identitet. Der er både bestemte personlige identitetsformer som bæres på kroppen eksempelvis i form af smykker, hvor ornamentikken måske har haft et personligt præg. Særlige smykkeformer kan tilhøre en bestemt social identitet, der i ældre bronzealders periode II f.eks. er synlig ved de spiralornamenterede bælteplader og halskraverne, som forekommer inden for hele det sydskandinaviske område. Andre identitetsformer er fælles for en befolkning og kan markeres gennem symboler, ritualer og social adfærd (Hodder 1982; 1986).

Overordnet set er der på den ene side mange lighedspunkter inden for depotfundsgruppen, hvor man f.eks. kan fremhæve kombinationen af bælteplade og halskrave, der er et fælles element, og som også på det mere generelle plan kan vise tilhørsforhold til en bestemt elitær gruppe. Og både den

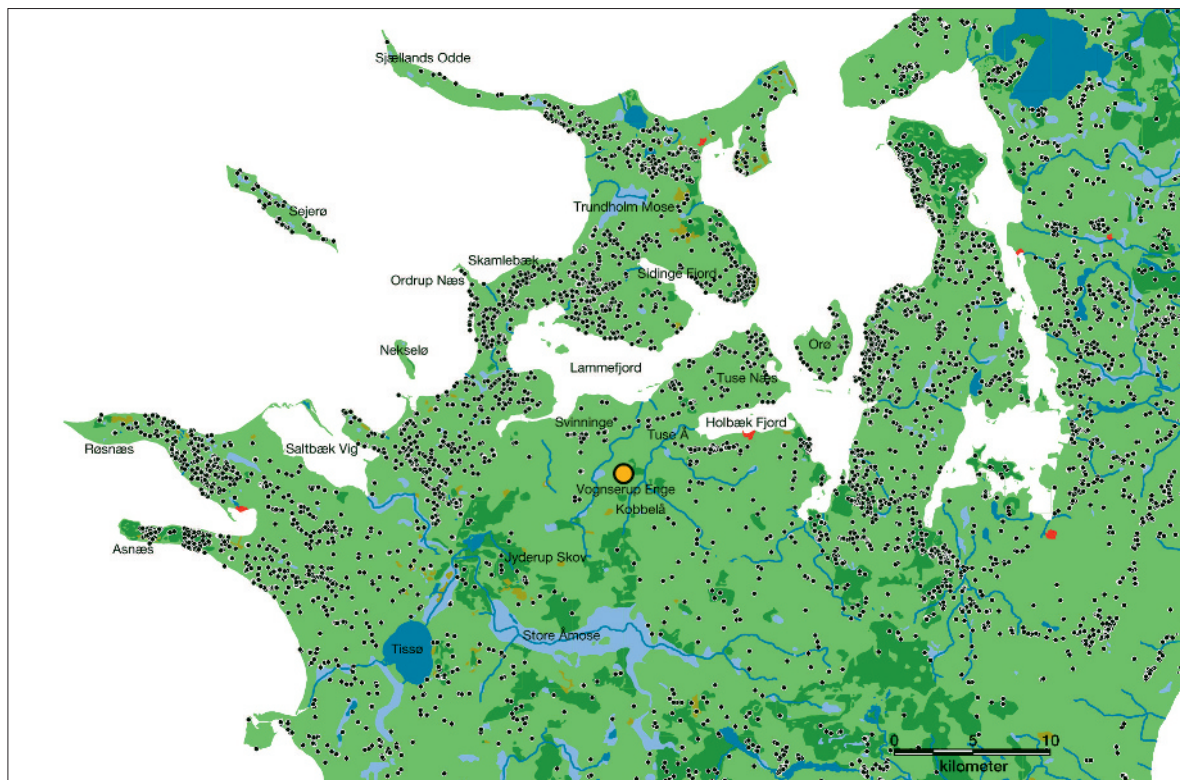

Fig. 25. Fordelingen af rundhøje i Nordvestsjælland. Kortet er en digitaliseret udgave af Videnskabernes Selskabs Kort fra 1757-1820 (efter Dam *et al.* 2003). Den lysegrønne farve repræsenterer det åbne land, den grønbrune kratkov, den mørkegrønne skov, den lyseblå vådområder, den blå søer og åer og den røde købsteder. Stednavne fra teksten er markeret (tegning Lise Frost & Ea Rasmussen).

*The barrows in North West Zealand. The map is a digital edition of "Videnskabernes Selskabs Kort" from 1757-1820 (after Dam *et al.* 2003). Light green: Open land. Greenish-brown: Scrub. Light blue: Wet areas. Blue: Lakes and streams. Red: Market towns. Place names from the text are marked (drawing Lise Frost and Ea Rasmussen).*

formmæssige og ikonografiske lighed i eksempelvis smykkernes udformning viser, at den nordiske bronzealderkultur har haft en slående ensartethed over enorme afstande og i vidt forskellige miljøer (Sørensen 1989, 458; Thrane 1998, 271). På den anden side

må det heller ikke overses, at der i et arkæologisk materiale ofte vil være en udpræget variation, der ofte viser sig i detaljen (Damm 1998, 47).

Selvom det vedvarende f.eks. er de samme smyketyper, der går igen, er det på det nærmeste umuligt at pege på to flertypedepoter i både ældre og yngre bronzealder med et fuldt ud identisk indhold. Som tidligere omtalt i forbindelse med tutuligruppen fra Vognserup Enge synes der samlet set at være nogle overordnede normer, både når det gælder valget af genstande og valget af nedlæggelsessted, men inden for disse rammer eller normer har der både i depoter og grave været plads til variation og individuelle udtryk. Der er formentlig flere forklaringer på det varierede udtryk, som godt kan ses i kombination. For det første har det selvfølgelig noget med beholdningen af og adgangen til metallet at gøre. For det andet kan man bevidst have søgt en variation i udtrykket. For det tredje har samfundet

på dette tidspunkt sandsynligvis ikke været så fast og institutionaliseret, at man lokalt har skullet følge helt specifikke overregionale regler, og for det fjerde har det blandede udtryk formentlig også noget at gøre med ritualiseringsprocessen. Man kan hævde, at gentagelsen er en væsentlig styrke ved et ritual (Carlie 1998, 22). Det betyder imidlertid ikke, at man blot repeterer et bestemt mønster, men ritualer påføres personlig stil og er ikke statiske og faste (Bell 1992, 123 f.; Humphrey & Laidlaw 1994, 128; Damm 1998, 47).

I forlængelse af disse overordnede betragtninger skal vi i det følgende vende tilbage til Nordvestsjælland og depotfundene i et landskabsarkæologisk perspektiv. Udover at der kan være flere perspektiver i de kønsspecifikke genstande og i forholdet mellem genstande i grave og genstande i depoter, er det oplagt at inddrage landskabsarkæologien og forsøge at forstå deponeringslokaliteterne som dele af et historisk landskab, der har været ladet med mening fra forrige generationers brug.

Bronzealderens depotfund i Nordvestsjælland

Nordvestsjælland er topografisk særpræget dels ved at være stærkt opdelt af bugter og vige, dels ved de mange halvøer, som Tuse Næs, Rørvig, Sjællands Odde, Ordrup Næs, Røsnæs og Asnæs. Og landskabeligt præges egnen af kontraster som flader, der grænser op til store bakkedrag (Trap 1954, 299 f.). Generelt er der tale om et arkæologisk velundersøgt område, hvor der tidligt er foretaget registreringer af gravhøje og megalitgrave. Vise af højrækkerne kan afspejle vejlinier (fig. 25), hvilket bl.a. er tydeligt på forløbet Holbæk-Svinninge, hvor terrænet nok har været velegnet (Mathiassen 1959, 48).

Gravhøjsfortegnelserne fra forrige århundrede er suppleret med Therkel Mathiassens omfattende bebyggelses- og landskabsundersøgelser, hvor der blev lagt særlig vægt på bebyggelsens relation til

terræn og jordbund (Mathiassen 1959; Thrane 1972a, 31). Derudover kan bogen *Guld fra Nordvestsjælland* nævnes som endnu et samlet værk om en del af oldtid og middelalder i Nordvestsjælland (Schou Jørgensen 1975).

Området er rigt på bronzealderspor både fra periodens ældre og yngre del. Udover gravfundene, som er fremlagt af Aner og Kersten (1976), er Nordvestsjælland og Odsherred i særdeleshed kendt som et område med mange helleristninger, hvoraf bl.a. stenene fra Herrestrup og Engelstrup er berømte (Glob 1969; Schou Jørgensen 1972; Gregersen 1987). Glob har imidlertid ikke registreret billedsten i Holbækområdet.

I forhold til egnens bronzealderbebyggelse udgør undersøgelserne ved bl.a. Jyderup Skov og Skamlebæk væsentlige bidrag (Gregersen 1970; Thrane 1971; 1972b; 1975b; 1991; Lomborg 1980). I boplads-sammenhæng er det samtidig værd at nævne, at Ordrupområdet rummer et af de meget sjældne eksempler på en støbeplads fra ældre bronzealder (Rønne 1989b).

Depotfundsmaterialet er ganske rigt i både ældre og yngre bronzealder (fig. 26). Det gælder spektakulære fund som Solvogner fra Trundholm Mose (Müller 1902; Aner & Kersten 1976 nr. 867, 63 f.), og som det fremgår af kataloget, kendes der flere rige flertypedepoter fortrinsvis bestående af kvindesmykker. Mandsudstyr findes imidlertid også i områdets depoter. Det gælder f.eks. de to krumsværd fra Rørby fra periode I (Mathiassen 1952; 1957), fundet fra Asnæs med seks langsværd (Thrane 1972a, 33 f.) og en lang række enkelt- og entypedepoter med redskaber og våben. Af depoter fra yngre bronzealder kan nævnes mellemeuropæiske bronzekar fra Birkendegård og Løgtved moser (Thrane 1975a), hesteudstyr fra Løvejerggård på Orø (*ibid.*; Wickman 2005) og det store flertypedepot fra periode VI fra Holbæk Slots Ladegård, som både består af hjemlige og fremmede genstande samt mandlige og kvindelige. Fundet er desuden særpræget ved dateringsmæssigt at have stor spredning, idet det

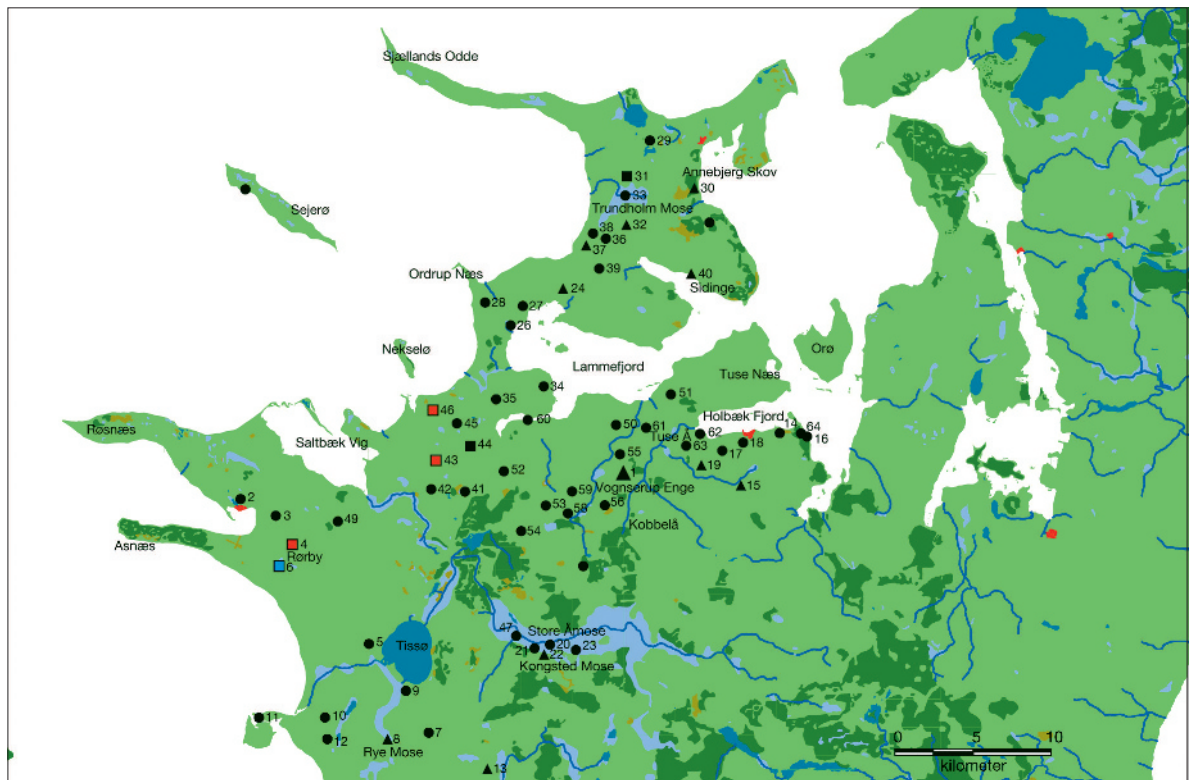

Fig. 26. Udbredelsen af depotfund fra periode I-III i Nordvestsjælland. Den røde farve markerer periode I, den sorte er periode II og den blå er periode III. Cirkler er enkeltdeponeringer, firkanter er entypedeponeringer og trekkanter er flertypedeponeringer. Tallene henviser til kataloget.

Distribution of Early Bronze Age hoards in North West Zealand (Period I-III). Red: Period I. Black: Period II. Blue: Period III. Circles: Deposits of one single object. Squares: Single-type deposits. Triangles: Multitype deposits. The numbers refer to the catalogue.

mellemeuropæiske sværd er fremstillet 1-2 århundreder tidligere end hals- og vulstringene, der i øvrigt også var meget slidte. Fundet viser således, at bronzegenstande i nogle tilfælde har været i omløb ganske længe (Jensen 1997, 279, 3).

Der er i alt registreret 64 depoter fra ældre bronzealder (3 fra periode I, 60 fra periode II og 1 fra periode III) (se kataloget). Den geografiske

fordeling er ganske jævn, men fundene har nogle tyngdepunkter som i Store Åmose, egnen omkring Holbæk og Vognserup Enge samt i Odsherred. Den periodemæssige fordeling er imidlertid uensartet, idet praktisk talt alle fund hører hjemme i periode II, hvor der generelt sker en opblomstring i antallet af depotfund. I periode III sker generelt en kraftig nedgang i antallet af depoter, mens egnen i yngre bronzealders periode IV og V igen er tæt besat med depotfund (Jensen 1983; 1999, 31) (fig. 26).

Vognserup Enge set i et landskabsarkæologisk perspektiv

Bronzealderlandskabet har været et kulturlandskab med veldefinerede rumlige relationer, hvor det er oplagt, at det nære område omkring langhuset har været mest centralt i det daglige liv (Fokkens 1999,

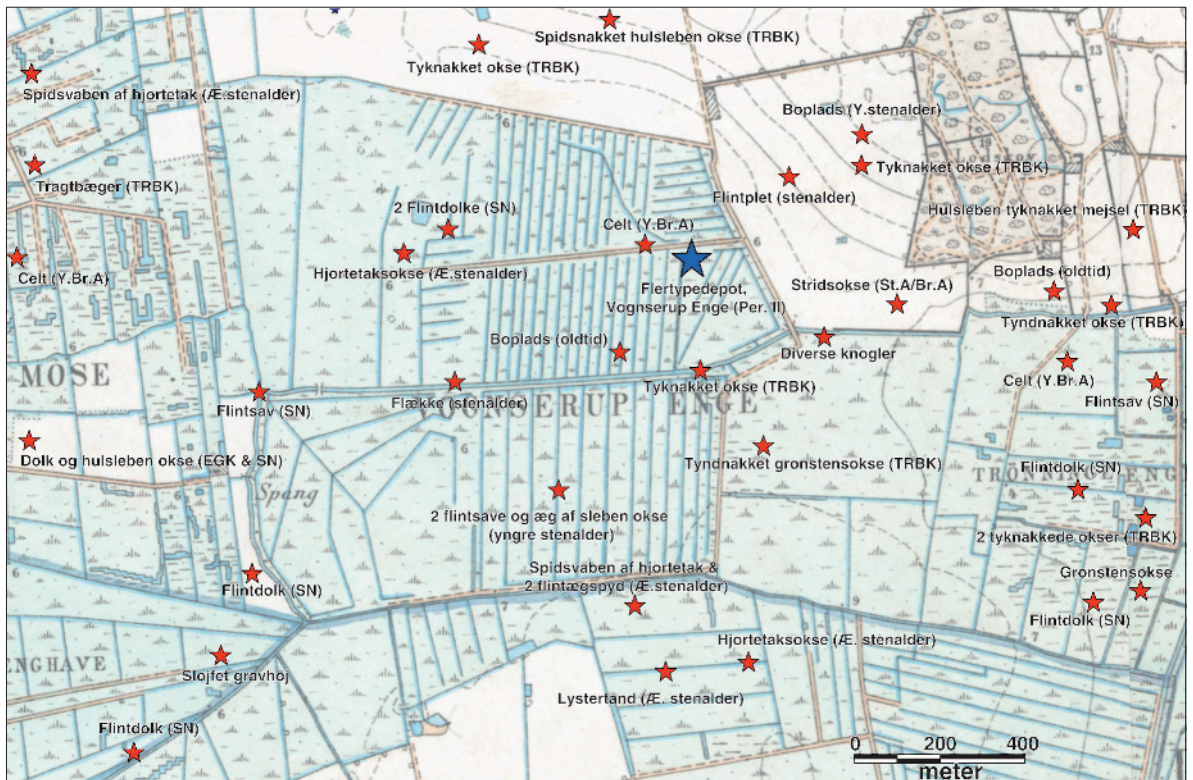

Fig. 27. Fund fra Vognserup Enge (topografisk kort fra 1870). Området er rigt på deponerede genstande fra yngre stenalder som slebne okser, stridsøkser og fladehuggede dolke. Også et tragtbæger er repræsenteret. Fra yngre bronzealder kendes tre celte (tegning Lise Frost og Ea Rasmussen).

Vognserup Enge (topographical map from 1870). The area is rich in deposits from the Late Stone Age like axes, daggers and a funnel-necked beaker. From the Late Bronze Age three socketed axes are represented (drawing Lise Frost and Ea Rasmussen).

41). Typisk findes depotfundene ikke i direkte forbindelse med det nære miljø omkring husholdet, og det er således kendetegnende, at fundene gøres på steder uden for bostedet, der modsat højene og de dyrkede marker var uberørte af mennesker (Harding 2000, 309). Deponeringssteder er således ofte uforandrede eller naturlige steder, som f.eks. moser og vådområder. Samme tendens er til stede

ved Vognserup Enge, hvor man ikke har fundet bopladsspor eller gravhøje i den umiddelbare nærhed. Men som næsten altid inden for arkæologien er der flere undtagelser, hvilket f.eks. gælder periode II-depotet fra Store Tyrrestrup-bebyggelsen i Vendsyssel og periode IV-fundet fra Lillelund-bebyggelsen i samme område (Nilsson 1994; 2000, 72 f.). Derudover kan depotfund også optræde i relation til gravhøje og megalitgrave (Thrane 1999, 125 f.). Her må det samtidigt gøres klart, at der sjældent er foretaget arkæologiske undersøgelser i tilknytning til fundstederne. Det betyder, at der meget vel kan være flere depoter fra boplads end hidtil antaget.

Det er imidlertid kendt, at bronzealderens gravhøje på en synlig måde har været med til at karakterisere forskellige steder, hvilket bl.a. ses ved, at nye høje blev placeret i tilknytning til ældre (Fontijn 2007, 73 ff.). Den samme synlighed i terrænet er ikke til stede ved depotfundene, men der er præference

for moser og vådområder, og desuden er der ofte en tæt forbindelse til vandløbene, hvilket selvfølgelig er fordi, vådområderne findes her. Udførelsen af ritualerne har måske været knyttet til steder, som kommunikativt og transportmæssigt har haft en placering, der har været nem at komme til via vandvejene. Og at der på sådanne steder har kunnet opstå centrale landskaber for deponering, som har haft betydning ud over det helt lokale område. Transportforholdene ved Holbæk Fjord og tilhørende åsystemer må derfor være en væsentlig årsag til, at området er så rigt på depotfund. Åerne og vådområderne har desuden fungeret som tydelige topografiske grænser, der har været vanskelige eller helt umulige at passere til fods. En ås møde med en stejl skrænt eller et fladt moseområde som i eksemplet Vognserup Enge kan derfor have været et typisk landskab for deponeringer. Et sådant landskab kan dermed på lige fod med de menneskeskabte, markante høje udmærket have markeret sig visuelt som et rituelt landskab (Fontijn 2007). Ud fra et eksternt perspektiv kan man således betragte et deponeringssted som udtryk for en bestemt, overordnet kulturel tradition i bronzealderen, hvor moser og vådområder er lig med typiske deponeringsmiljøer. Det er imidlertid også væsentligt at inddrage et internt perspektiv forstået på den måde, at stedkontinuiteten og erindringens landskab er en vigtig faktor, der gør, at man lokalt kan vælge vidt forskellige deponeringsmiljøer (Fontijn 2002). Landskabet må dermed opfattes som en sammenbindende faktor, der er et afgørende tolkningsmæssigt hjælpemiddel til at forstå depotfundene og deres udbredelse.

De mosegeologiske undersøgelser ved Vognserup Enge viste, at der på nedlæggelsestidspunktet formentlig har været en lavvandet sø eller en ellesump på stedet, og at nedlæggelsen fandt sted ca. 100 meter fra det faste land. Det giver anledning til at fundere lidt nærmere over vandets betydning i offersammenhæng. Vandet er måske blevet opfattet som en vej for genstandenes nye rolle. S. Selling skriver bl.a. følgende herom: *Det är möjligt att fö-*

remålen genom vattnets renhet och förmåga aktivt förflyttades till en annan verklighet, som för bronsålderns människor var lika verklig som den värld som med syner och dofter dagligen omgav dem. Föremålen förstärkte båda världarna då de genom att deponeras blev en del av båda (Selling 2007, 242).

Depoternes placering i landskabelige grænseområder giver dem således en liminal betydning. Det gælder dels i fysisk forstand i forhold til gården og markerne, dels kan vådområder og overgangssteder have udgjort en form for kosmologisk grænse og en metafor for åbninger til underverdenen (Bradley 2000, 28 ff.; Eliade 1964). Til eksempel er der ofte fundet depoter ved overgangssteder, som man har skullet passere (se f.eks. katalog nr. 32).

Liminaliteten kommer derfor an på udgangspunktet. Hvis man ser fundstedet i en større geografisk skala som en del af et rituelt landskab, der har været fælles for flere omkringliggende bebyggelsesenheder, kan placeringen ligesåvel være central. Betragter man således kortet over deponeringer fra ældre bronzealder i området ved Vognserup Enge, Trønninge Enge og Tuse Å samt Kobbela (fig. 26), mener jeg, det er oplagt, at stedet har haft en betydning som centralt deponeringsområde for egnen i store dele af perioden. Fundene omkring Vognserup Enge vidner desuden om kontinuerlig offeraktivitet i store dele af stenalderen med bl.a. nedlæggelser af slebne flintøkser, flintdolke, stridsøkser samt en grønstensøkse og et tragt bæger. I Åmosen taler man om ofre af f.eks. våben og smykker af ben, tak og rav allerede i ældre stenalder (Pedersen 2009, 30), men det er uklart, om de mesolitiske genstande fra Vognserup Enge som eksempelvis spidsvåben af hjortetak, flintægspyd og lystertænder skal regnes til den kategori. Imidlertid har jeg medtaget alle registrerede fund fra stedet på kortet fig. 27. Stedets karakter betyder, at typiske offerfund dominerer. Fra yngre bronzealder kendes f.eks. tre celte, og det er da også med baggrund i Vognserup Enge-fundet, de øvrige fund og stedets særlige karakter, at området i dag er udpeget som kulturarvsareal⁵

Til trods for, at der med depotfund og gravhøje er tale om to vidt forskellige rituelle udtryk, kan man dermed hævde, at genanvendelsen af et deponeringsområde danner en parallel til højjanlægninger og genbegravelser. Genbegravelser i høje og megalitgrave kan forekomme med lange pauser, og der kan derfor være en meget lang benyttelsesfase, som samtidig er foranderlig over tid, selvom stedet er det samme.

Da man valgte at nedlægge de to sæt brugte kvindesmykker i netop Vognserup Enge, skete det således dels ud fra en overordnet fællesnordisk forståelse af genstandssammensætning og karakteren af et offer og et offersted, dels ud fra en lokal rig genstandsbeholdning samt en mulig bevidsthed om tidligere tiders ret intensive offeraktivitet på stedet, som dermed har haft en karakter af et rituel, erindrings landskab. Og i tråd med bronzealderens hjul- og cirkelsymbolik var det måske tilmed udtryk for en næsten cirkulær eller cyklisk opfattelse af benyttelsen af landskabet.

Noter

Dronning Margrethe II's Arkæologiske Fond, Beckett-fonden og Farunggaard Fonden takkes hjerteligt for midler, der blev bevilget til udarbejdelse af denne artikel. Niels H. Andersen og Moesgård Museum takkes for at have givet mig mulighed for at holde fri i en periode i sommeren 2009 for at få færdiggjort manuskriptet, der er afsluttet i juli 2009.

1. Jeg takker Flemming Rieck samt Nationalmuseet (Poul Otto Nielsen og Flemming Kaul) for tilladelse til at publicere Vognserup Enge-fundet. Endvidere takkes Nationalmuseets personale for imødekommenhed og hjælp i forbindelse med fremdragningen af diverse sagsakter m.v. Jens Poulsen (†) arbejdede på en publikation af fundet, som desværre aldrig blev gjort færdig. Under udarbejdelse af artiklen har jeg anvendt de sort/hvide fotos og tegninger, som han fik udformet i samarbejde med fotograf Preben Dehlholm og tegnerne Orla Svendsen og Elsebeth Morville, mens de farvefotos, der er anvendt i artiklen er nyoptagelser af Nationalmuseets fotograf John Lee. Jeg har ligeledes

anvendt Jens Poulsens fundberetning samt Flemming Riecks noter fra besøg hos findere m.v. Arkivmateriale vedrørende fundet findes dels på Nationalmuseet dels på Moesgård Museum. Preben Rønne takkes for venligst at have stillet detailfotos af spiralornamentikken fra den store bælteplade til rådighed. Ea Rasmussen, Julie Lolk og Ib Radoor takkes for hjælp med kort, rentegning og færdiggørelse af illustrationer. Mads Holst takkes for hjælp med digital version af rundhøjenes fordeling, og Karen Margrethe Hornstrup for gennemlæsning af manuskript med nyttige kommentarer og rettelser. Desuden tak til Holbæk Museum ved museumsinspektør Niels Wickman, som deltog i besøg på fundstedet (juni 2009) og den nærmeste omegn. Søren H. Andersen takkes for i sin tid at have mindet mig om fundets eksistens. Vognserup Enge udgør et af de udvalgte bronzealderfund i internet-projektet *Guder og grave*, som kan findes på www.natmus.dk.

2. I undersøgelsen deltog daværende stud.mag. Flemming Rieck (daglig leder) og stud.mag. Jørgen Holm. Enkelte dage deltog amanuensis Jens Poulsen (formel leder). Anne Krebs fra Markeslev Huse deltog som frivillig. – Fundet har j.nr. 545/71 på Nationalmuseet og j.nr. 1680 på Forhistorisk Museum, Moesgård. Genstandsnumrene er følgende: N-Z, AA-AY, BA-BY, CA-CY, DA-DY, EA-EZ, FA-FZ, GA-GZ, HA-HZ, JA-JW og JX, samt KC-KM. Oldsagerne fra traktorførernes udgravning i 1968 omfatter numrene: N-FH og KC-KM, i alt 156. Oldsagerne fra udgravningerne i 1971 og 1972 (alle indmålte) omfatter numrene FJ-JG (i alt 74) og JH-JW (i alt 15) respektive. Hertil kommer en genstand (naboens tutulus), JX, som blev afleveret i 1972. Enkelte bronzefragmenter viste sig at være dele af samme genstand.
3. Premierløjtnant E.V. Andersen fra Sjællandske Artilleriregiment i Holbæk besøgte udgravningen i 1972 med det formål at afsøge området med minesøger. Forsøget måtte imidlertid opgives, idet minesøgeren ikke reagerede på bronzen.
4. Til sammenligning kan nævnes, at den største, kendte bælteplade fra Langstrup i Nordsjælland måler 28 cm i diameter (Jensen 2002, 133). Bæltepladen fra Borum Eshøj til eksempel måler 18,2 cm i diameter (Boye 1986/1896, 61, Pl.XII), og pladen fra Ølbygraven måler 19,6 cm i diameter (*ibid.*, 138, Pl. XXVI).
5. Arealet har sted- og sognebeskrivelsesnr. 030707-260 (www.kulturarv.dk/fundogfortidsminder).

Litteratur

- Aner, E. & Kersten, K. 1973. *Die Funde der älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen*. Band I. Frederiksborg und Københavns Amt. København/Neumünster.
- 1976. *Die Funde der älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen*. Band II. Holbæk, Sorø und Præstø Amter. København/Neumünster.
- 1977. *Die Funde der älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen*. Band III. Bornholms, Maribo, Odense und Svendborg Amter. København/Neumünster.
- Anonym 1836: Efterretninger om fundne nordiske Oldsager, samt om større Mindesmærker fra Oldtiden og Middelalderen. *Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed* III, s. 289-335.
- Barber, M. 2001. A time and a place for bronze. I: Brück, J. (ed.). *Bronze Age Landscapes. Tradition and Transformation*, s. 161-169. Oxbow Books.
- Baudou, E. 1960. *Die regionale und chronologische Einteilung der jüngeren Bronzezeit im Nordischen Kreis*. Studies in North-European Archaeology. Stockholm.
- 1985. Archaeological Source Criticism and the History of Modern Cultivation in Denmark. I: Kristiansen, K. (ed.). *Archaeological Formation Processes – the representativity of archaeological remains from Danish Prehistory*, s. 63-80. Nationalmuseet, København.
- Bell, C. 1992. *Ritual Theory, Ritual Practice*. Oxford.
- Bender Jørgensen, L. 1986. *Forhistoriske tekstiler i Skandinavien*. Nordiske Fortidsminder, Serie B, Bd. 9. Det Kgl. Nordiske Oldskriftselskab, København.
- Bergerbrant, S. 2005. Female interaction during the early and middle Bronze Age Europe, with special focus on bronze tubes. I: Hjørungdal, T. (ed.). *Gender Locales and Local Genders in Archaeology*. BAR International Series 1425, s. 13-23. Oxford University Press, Oxford.
- 2007. *Bronze Age Identities: Costume, Conflict and Contact in Northern Europe 1600-1300 BC*. Stockholm Studies in Archaeology.
- Bodilsen, I. 1989. Enkeltfund – votivfund i dansk bronzealder. *KUML* 1987, s. 87-104.
- Boye, V. 1896. *Fund af Egekister fra Bronzealderen i Danmark. Et monografisk bidrag til belystning af Bronzealderens Kultur*. København. Genudgivet i fotografisk optryk af forlaget Wormianum, Aarhus 1986.
- Bradley, R. 1987. Stages in the Chronological Development of Hoards and Votive Deposits. *Proceedings of the Prehistoric Society* 53, s. 351-362.
- 1990. *The Passage of Arms. An archaeological analysis of prehistoric hoards and votive deposits*. Cambridge.
- 2000. *An Archaeology of Natural Places*. London.
- Broholm, H.C. 1938. Nye fund fra den ældste bronzealder. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1938, s. 65-85.
- 1940. Tre kvindegrave fra den ældre Bronzealder fra Gjedsted sogn. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1940, s. 117-140.
- 1943. *Danmarks Bronzealder I*. København.
- 1946: *Danmarks Bronzealder III*. København.
- Brunn, W.A. von 1980. Zur Deutung spätbronzezeitlicher Hortfunde zwischen Elbe und Weichsel. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 61, s. 91-151.
- Brück, J. 1999. Ritual and rationality: some problems of interpretation in European archaeology. *European Journal of Archaeology* 2(3), s. 313-344.
- Brøndsted, J. 1957. *Danmarks Oldtid*. Bd. I. *Stenalderen*. København.
- 1958. *Danmarks Oldtid*. Bd. II. *Bronzealderen*. København.
- Carlie, A. 1998. Käringsjön. A Fertility Sacrificial Site from the Late Roman Iron Age in South-west Sweden. *Current Swedish Archaeology*, Vol. 6, s. 17-37.
- Dam, P., Nielsen, P.S., Dam, C. & Bill, J. 2003. *Videnskabernes Selskabs kort* (vektoreret).
- Damm, C.B. 1998. Forhistoriske ritualer: En diskussion omkring mening og handling. I: Christensen, L.B. & Sveen, S.B. (red.). *Religion og materiel kultur*, s. 44-55. Århus.
- Drescher, H. 1958. *Der Überfangguss. Ein Beitrag zur Vorgesellschaftlichen Metalltechnik*. Mainz.
- Eliade, M. 1964. *Shamanism*. London.
- Fokkens, H. 1999. Cattle and martiality: changing relations between man and landscape in the Late Neolithic and the Bronze Age. I: Fabeck, C. & Ringtved, J. (eds). *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark. May 4.-7. 1998*, s. 35-43. Jutland Archaeological Society, Højbjerg.
- Fontijn, D.R. 2002. *Sacrificial landscapes: Cultural biographies of persons, objects and "natural" places in the Bronze Age of the southern Netherlands, c. 2300/600 BC*. *Anallecta praehistorica Leidensia* 33-34. Oxford.
- 2007. The significance of "invisible" places. *World Archaeology* Vol. 39(1) *Viewing Space*, s. 70-83.
- Frost, L. 2003. Vaseholm in Osthimmerland. Ein Depotfund mit Frauenschmuck und Import aus der Periode V der jüngeren Bronzezeit. *Acta Archaeologica* Vol. 74, 2003, s. 251-292.

- Geisslinger, H. 1984. Depotfund. Hortfund. I: Hoops, J. (red.). *Realexikon der Germanischen Altertumskunde* 5, s. 320-338. Berlin-New York.
- Gerritsen, F. 2003. *Local Identities. Landscape and community in the late prehistoric Meuse-Demer-Scheldt Region*. Amsterdam University Press.
- Glob, P.V. 1969. *Helleristninger i Danmark*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter VII. Højbjerg.
- Gregersen, S. 1970. Bronzealderfund ved Skamlebæk. *Ting og sager fra Odsherred*. Odsherreds folkemuseums årsskrift.
- 1987. *Odsherreds helleristninger*. Dansk Historisk Håndbogsforlag.
- Hansen, S. 1994. *Studien zu den Metalldeponierungen während der älteren Urnenfelderzeit zwischen Rhônetal und Karpatenbecken I & II*. Bonn.
- Hansen, V. 1954. Kundby sogn. I: J.P. Trap, Danmark (5. udgave) Nielsen, N. m.fl. (red.). *Holbæk Amt*, Bd. III, 2. G.E.C. Gads forlag.
- Harding, A.F. 2000. *European Societies in the Bronze Age*. Cambridge.
- Hodder, I. 1982. *Symbols in Action: ethnoarchaeological studies of material culture*. Cambridge.
- 1986. *Reading the past. An introduction to Anthropology for Archaeologists*. London.
- Holst, M.K. Rasmussen, M. & Breuning-Madsen, H. 2004. Skelhøj. Et bygningsværk fra den ældre bronzealder. *Nationalmuseets Arbejdsmark*, s. 11-25.
- Hornstrup, K.M. 1999. Brandgrave fra yngre bronzealder. Muligheder og perspektiver. *KUML* 1999, s. 99-145.
- Humphrey, C. & Laidlaw, J. 1994. *The Archetypal Actions of Ritual: A theory of ritual illustrated by the Jain rite of worship*. Oxford.
- Hägg, I. 1996. Textil und Tracht als Zeugnis von Bevölkerungsverschiebungen. *Archäologische Informationen* 19/1&2. *Völkerwanderungen-Migrationen*, s. 135-47.
- Ille, P. 1991. Totembrauchtum in der älteren Bronzezeit auf den dänischen Inseln. *Internationale Archäologie* 2. Buch am Erlbach.
- Jensen, J. 1973. Ein neues Hallstattschwert aus Dänemark. *Acta Archaeologica* Vol. 43, 1972, s. 115-164.
- 1983: Et rigdomscenter fra yngre bronzealder på Sjælland. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1981, s. 48-98.
- 1997. *Fra Bronze- til Jernalder – en kronologisk undersøgelse*. Nordiske Fortidsminder, Serie B, Bd. 15. Det Kgl. Nordiske Oldskriftselskab, København.
- 1998. *Manden i kisten. Hvad bronzealderens gravhøjte gemte*. Gyldendal, København.
- 1999. *Bronzealderens slutning – et nordeuropæisk perspektiv*. Nationalmuseet, København.
- 2002. *Danmarks Oldtid. Bronzealder 2.000-500 f.Kr.* Gyldendal, København.
- Johansen, K.; Laursen, S.T. & Holst, M. 2004. Spatial patterns of social organization in the Early Bronze Age of South Scandinavia. *Journal of Anthropological Archaeology* 23, s. 33-55.
- Jockenhövel, A. 1991. Räumliche Mobilität von Personen in der mittleren Bronzezeit des westlichen Mitteleuropa. *Germania* 69, 1991, s. 49-62.
- Jørgensen, S. 1971. *Rapport om mosegeologisk undersøgelse*. NM VIII j.nr. A5651. Upubliceret rapport. Nationalmuseet, s. 1-4.
- Kaul, F. 2004. *Bronzealderens religion. Studier af den nordiske bronzealders ikonografi*. Nordiske Fortidsminder, Serie B, Bd. 22. Det Kgl. Nordiske Oldskriftselskab, København.
- 2006a. Schiffe als "Tempel" der Bronzezeit – Die Figurenensembles von Fårdal und Grevensvænge. I: Meller, H. (red.). *Der geschmiedete Himmel. Die weite Welt in Herzen Europas vor 3600 Jahren*, s. 70-73. Halle.
- 2006b. Der Sonnenwagen von Trundholm. I: Meller, H. (red.). *Der geschmiedete Himmel. Die weite Welt in Herzen Europas vor 3600 Jahren*, s. 54-57. Halle.
- Kersten, K. 1935. *Zur älteren nordischen Bronzezeit*. Kiel.
- Kjærø, P. 1980. Depotfundet fra Årupgård. I: Glob, P.V. (red.). *Danefæ. Til Hendes Majestæt Dronning Margrethe II* 16. april 1980, Nr. 46. Nationalmuseet.
- Klassen, L. 2000. *Frühes Kupfer im Norden. Untersuchungen zu Chronologie, Herkunft und Bedeutung der Kupferfunde der Nordgruppe der Trichterbecherkultur*. Moesgård Museum/Jysk Arkæologisk Selskab, vol. 36. Højbjerg.
- Koch, E. 1998. *Neolithic bog pots from Zealand, Møn, Lolland and Falster*. Nordiske Fortidsminder, Serie B, Bd. 16. Det Kgl. Nordiske Oldskriftselskab, København.
- Kristiansen, K. 1974. Glerupfundet. Et depotfund med kvindesmykker fra bronzealderens femte periode. *Hikuin* 1, s. 7-38.
- 1983. Krieger og høvding i Danmarks bronzealder. Et bidrag til bronzealdersværdets kulturhistorie. I: *Struktur och förändring i bronålderns samhälle. Rapport från det tredje nordiska symposiet för bronsåldersforskning i Lund* 23-25 april 1982, s. 63-87. Lunds Universitets Historiska Museum.
- 1998. *Europe Before History*. Cambridge.
- Laux, F. 1971. *Die Bronzezeit in der Lüneburger Heide*. Veröffentlichungen der urgeschichtlichen Sammlungen

- des Landesmuseums zu Hannover 18. Lax Verlagsbuchhandlung, Hildesheim.
- 1984. Flügelhauben und andere Kopfbedeckungen der bronzezeitlichen Lüneburger Gruppe. *Hammaburg* 1981-83, s. 49-76.
 - 1996. Tracht und Schmuck der Frauen und Männer. I: Wegner, G. (red.). *Leben- Glauben-Sterben vor 3000 Jahren. Bronzezeit in Niedersachsen*, s. 95-131. Niedersächsisches Landesmuseum, Hannover.
- Lomborg, E. 1980. Bronzealder-bopladserne ved Vadgård og Skamlebæk. *Skrifter fra Historisk Institut*, Nr. 28, s. 122-126. Odense Universitet.
- Lorenzen, W. 1967. Untersuchung einer Kupferspirale aus dem Hortfund von Riesebusch, Kr. Eutin. *Offa* 24, s. 106-107.
- Madsen, A.P. 1876. *Afbildninger af danske Oldsager og Minde-mærker*. 3. hefte. *Samlede fund*. København.
- Maraszek, R. 1998. *Spätbronzezeitliche Hortfunde entlang der Oder*. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie Bd. 49. Berlin.
- 2006. *Spätbronzezeitliche Hortfundlandschaften in atlantischer und nordischer Metalltradition* Bd. I-II. Halle.
- Mathiassen, T. 1952. Et krumsværd fra Bronzealderen. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1952, s. 229-234.
- 1957. Endnu et krumsværd. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1957, s. 38-55.
 - 1959. *Nordvestsjællands Oldtidsbebyggelse*. Nationalmuseets Skrifter, Arkæologisk-Historisk Række VII. København.
- Müller, S. 1902. Solbilledet fra Trundholm. *Nordiske Fortidsminder* I. Det Kgl. Nordiske Oldskriftselskab, København.
- Müller-Wille, M. 1999. *Opferkulte der Germanen und Slawen*. Stuttgart.
- Munksgaard, E. 1974. *Oldtidsdragter*. Nationalmuseet, København.
- Møller, P.G. 1997. *Kulturhistorisk inddeling af landskabet*. Skov- og Naturstyrelsen.
- Neergaard, C. 1903. Nogle Depotfund fra Bronzealderen. *Nordiske Fortidsminder*, Bd. 1, s. 67-124. Det Kgl. Nordiske Oldskriftselskab, København.
- Nilsson, T. 1994. Store Tyrrestrup. En vendsysselsk storgård med bronzedepot fra ældre bronzealder. *KUML*, s. 147-154.
- 2000. Gemte værdier i vendsysselske bronzealderhuse. I: Hvass, S. et al. (red.). *Vor skjulte kulturarv. Arkæologien under overfladen. Festskrift til Hendes Majestæt Dronning Margrethe II 16. april 2000*, s. 72-73. Det Kgl. Nordiske Oldskriftselskab & Jysk Arkæologisk Selskab, København.
- Nordbladh, J. 1986. The Bronze Age Lurs in the Light of Rock Art Research. I: Lund, C.S. (ed.). *The Bronze Lurs. Second Conference of the ICTM Study Group on Music Archaeology*, Vol. II, s. 133-144. Stockholm.
- Oldeberg, A. 1974. *Die ältere Metallzeit in Schweden* I. Stockholm.
- Pedersen, L. 2009. Store Åmose – brændselslager, spisekammer og offermose. I: Pedersen, L. (red.). *Åmosen – et kulturhistorisk skatkammer*. Fra Nordvestsjælland 2008, s. 11-41.
- Poulsen, J. 1980. Offerfundet fra Vognserup Enge. I: Glob, P.V. (red.). *Danefæ. Til Hendes Majestæt Dronning Margrethe II 16. april 1980*, Nr. 63. Nationalmuseet.
- 1983. Nogle refleksioner omkring Vognserup Enge-fundet. I: *Struktur och förändring i bronsålderns samhälle. Rapport från det tredje nordiska symposiet för bronsåldersforskning i Lund 23.-25. april 1982*. University of Lund. Report Series No. 17, s. 121-129. Lund.
- Randsborg, K. 1968. Von Periode II zu III. Chronologische Studien über die ältere Bronzezeit Südschwedens und Norddeutschlands. *Acta Archaeologica* Vol. 39, s. 1-142.
- 2006. Bronze Age Oak-Coffin-Graves. Archaeology & Dendro-Dating. *Acta Archaeologica Supplementa* VII, s. 1-246. Oxford, Copenhagen.
- Rieck, F. 1971. En sækfuld bronze. *SKALK* 1971, nr. 5, s. 3-7.
- 1972. Bronzer fra Vognserup Enge. *Fra Holbæk Amt. Årbog For Historisk Samfund for Holbæk Amt 1971-72*, 65. årgang, s. 41-54.
- Rønne, P. 1987. Stilvariationer i ældre bronzealder. Undersøgelser over lokalforskelle i brug af ornamenten og oldsager i ældre bronzealderens anden periode. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1986, s. 71-124.
- 1988. Spiralens gåde. *SKALK* 1988, nr. 6, s. 9-12.
 - 1989a. Early Bronze Age Spiral Ornament – the Technical Background. *Journal of Danish Archaeology* Vol. 8, s. 126-143.
 - 1989b. Fund af ældre bronzealderens keramik og smedeværktøj fra Ordrup i Nordvestsjælland. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1989, s. 99-114.
 - 1993. Problemer omkring bronzealderens metalhåndværkere. I: Forsberg, L. & Larsson, T.B. (red.). *Ekonomi och näringsformer i nordisk bronsålder. Rapport från det 6:e Nordiska Bronsålderssymposiet, Nämforsen 1990*, s. 71-92. Umeå Universitet.
- Savage, R.D.A., Lowery, P.R. & Shorer, P.H.T. 1982. The technique of the decoration on a belt-plate from Vognserup Enge, Kundby sogn, Tuse herred, Zealand. Second Nor-

- dic conference on the application of scientific methods in archaeology. *PACT* 7, part II, s. 459-476. Helsingør.
- Schou Jørgensen, M. 1972. Nye helleristningsfund i Holbæk Amt. *Fra Holbæk Amt* 1971-72, s. 55-86
- 1975 (red.). *Guld fra Nordvestsjælland*. Holbæk.
- Schultz, M. 1993. *Borum Eshøj – en gravplads fra bronzealderen*. Forhistorisk Museum Moesgård, Århus.
- Schmidt, J-P. 1993. *Studien zur jüngeren Bronzezeit in Schleswig-Holstein und dem nordelbischen Hamburg*. Teil 1. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie. Aus dem Institut für Ur- und Frühgeschichte der Universität Kiel. Bd. 15. Bonn.
- Selling, S. 1999. Personlig prestige eller kollektiv status? – En studie av kvinno Smycken från äldre bronsålder. I: Olausson, M. (red.). *Spiralens öga. Tjugo artiklar kring aktuell bronsåldersforskning*, s. 393-494. Stockholm.
- 2007. *Livets scener och dödens platser. Om bronsålder i södra Bohuslän utifrån en gravläggning i Faxehögen, Kareby socken*. Stockholm Studies in Archaeology 41. Stockholms Universitet.
- Sprockhoff, E. 1956. *Jungbronzezeitliche Hortfunde der Südzone des Nordischen Kreises (Periode V)*. Römisch-Germanisches Zentralmuseum zu Mainz. Katalog 16.
- Stjernquist, B. 1963. Präliminarien zu einer Untersuchung von Opferfunden. *Meddelanden från Lunds Universitets Historiska Museum* 1962-63, s. 5-64.
- 2001. Offerplatsen och samhällsstrukturen. I: Hårdh, B. (red.). *Uppåkra. Centrum och Sammanhang*. Acta Archaeologica Lundensia. Uppåkrastudier 3, s. 3-28. Lund.
- Sylvest, B. & I. 1960. Årupgårdfundet. En øskenkrukke indeholdende kobbersmykker og ravperler. *KUML*, s. 9-25.
- Sørensen, M.L.S. 1989. *Period VI Reconsidered: Continuity and Change at the Transition from Bronze to Iron Age in Scandinavia*. BAR International Ser. 483, s. 457-483. Oxford University Press, Oxford.
- 1992. Gender Archaeology and Scandinavian Bronze Age Studies. *Norwegian Archaeological Review* Vol. 25, nr. 1, s. 31-49.
- 1997. Reading dress: The construction of social categories and identities in Bronze Age Europe. *Journal of European Archaeology* Vol. 5, s. 91-114.
- 2004. Stating Identities: the Use of Objects in Rich Bronze Age Graves. I: Cherry, J., Scarre, C. & Shennan, S. (eds). *Explaining social change: studies in honour of Colin Renfrew*, s. 167-176. Cambridge.
- Thomsen, T. 1929. *Egekistefundet fra Egtved fra den ældre Bronzealder*. Nordiske Fortidsminder II. Det Kgl. Nordiske Oldskriftselskab, København.
- Thrane, H. 1971. En bronzealderboplads ved Jyderup Skov i Odsherred. *Nationalmuseets Arbejdsmark*, s. 141-164.
- 1972a. Bronzealder i Nordvestsjælland. I: Jørgensen, O.B. & Jørgensen, M.S. (red.). *Bronzealderens billedkunst. Udstillingsbog for helleristningsudstillingen Bronzealderens Monumentalkunst. Annebergsamlingerne 1.maj-15.juni 1972*, s. 31-38. Historisk Samfund for Holbæk Amt.
- 1972b. En sten med friske skåltegn fra Holløse, Kvanløse sogn. *Fra Holbæk Amt* 1971-71, s. 87-96.
- 1975a. *Europæiske forbindelser. Bidrag til studiet af fremmede forbindelser i Danmarks yngre bronzealder (periode IV-V)*. Nationalmuseets Skrifter, Arkæologisk-historisk række Bind XVI. København.
- 1975b. Stenhøje fra bronzealderen. Grave fra en bronzealderbygd i Jyderup Skov, Odsherred. *Nationalmuseets Arbejdsmark*, s. 172-182.
- 1977. Bagsiden – Et kig bag den fine facade af bronzealderens metalhåndværk. *Fynske Minder* 1977, s. 37-46.
- 1991. Territoriality in a Bronze Age Landscape (Odsherred). I: Jennbert, K. et al. (eds). *Regions and Reflections. In honour of Märta Strömberg*. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8 No. 2, s. 119-128. Lund.
- 1998. The Effects of the Bronze Age on the Environment and Culture in Scandinavia. I: Hänsel, B. (red.). *Mensch und Umwelt in der Bronzezeit Europas*, s. 271-281. Kiel.
- 1999. Bronze Age Settlement in South Scandinavia – Territoriality and Organisation. I: Harding, A.F. (ed.) *Experiment and Design. Archaeological Studies in honour of John Coles*, s. 123-132. Oxbow Books.
- 2009. Reflektioner over grave og gravmonumenter i Nordens bronzealder. I: Brattli, T. (red.). *Vitark 6. Det 10. nordiske bronsældersymposium. Trondheim 5.-8. okt. 2006*, s. 9-19.
- Trap, J.P. 1954. *Danmark. Holbæk Amt*. 5. udg. Gad.
- Treherne, P. 1995. The warrior's beauty: the masculine body and self-identity in Bronze-Age Europe. *Journal of European Archaeology* Vol. 3:1, s. 105-144.
- Wels-Weyrauch, U. 1978. *Die Anhänger und Halsringe in Südwestdeutschland und Nordbayern*. Prähistorische Bronzefunde. Abteilung XI, Band 1. München.
- 1994. Im Grab erhalten, im Leben getragen – Tracht und Schmuck der Frau. I: Jockenhövel, A. & Kubach, W. (eds). *Bronzezeit in Deutschland*, s. 59-64. Theiss.
- Wickman, N. 2005. Løvejerggård – et fund af hestudstyr fra yngre bronzealder. *Fra Holbæk Amt* 2004, s. 63-70.
- Willroth, K.-H. 1985. *Die Hortfunde der älteren Bronzezeit in Südschweden und auf den dänischen Inseln*. Offa-Bücher Bd. 55. Neumünster.

Katalog

Depotfund fra Holbæk Amt (per. I-III). Baseret på Aner & Kersten 1976. Årstal refererer til fundår/registreringsår. I de tilfælde, hvor der ikke er anført sb.-nr., er placeringen på kortet, fig. 26, anført ud fra stednavnet.

1. *Vognerup Enge*, Kundby sogn. 03.07.07, sb. 224.
NM 545/71. Flertypedeponering (per. II): 2 bælteplader, 2 halskraver, 4 spiralfingerringe, 42 tutuli, 193 rør til snoreskørt. Mosefund, 1968-71.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 112, 1043I.

2. *Kalundborg Slots Ladegård*, Kalundborg sogn. 03.01.01, sb. 9.
NM 4038. Enkeltdeponering (per. II): Skaflejeøkse. Formodet mosefund, 1837.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 3, 601.

3. *Ved Kalundborg*.
NM 26096. Enkeltdeponering (per. II): Skaflejeøkse (Böhmisk Type). Mosepatina, 1865.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 4, 605.

4. *Rørby*, Rørby sogn. 03.01.04, sb. 191.
NM 14174 & 14616. Entypedepoering (per. I): 2 krumsværd. Mosefund, 1952.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 6, 617.

5. *Svallerup / Flinterup*, Rørby sogn. 03.01.04.
NM 15292. Enkeltdeponering (per. II): Skaflejeøkse (våben). Mosepatina, 1855.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 9, 628.

6. *Badstrup Mose*, Årby sogn. 03.01.10, sb. 175.
NM Z 435-39. Entypedepoering (per. III): 5 knopsegle. Mosefund (under en sten).
Ref.: Aner & Kersten 1976, 19, 653.

7. *Odinsgård*, Finderup sogn. 03.02.04.
Samsø Mus. Bb 5. Enkeltdeponering (per. II): Skaflejeøkse, Mosepatina.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 22, 664.

8. *Rye Mose*, Gørlev sogn. 03.02.06, sb. 34.
NM B7612-53. Flertypedeponering (per. II): 3 halskraver, 3 bælteplader, 21 tutuli, 3 spiralarmringe og fragmenter af yderligere 3, spiralfingerringe (mindst 7), sav, knopsegl, 75 rør til snoreskørt. Grusgrav i kanten af mose, 1902.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 25, 669.

9. *Hallenslev Mose*, Hallenslev sogn. 03.02.09.
NM 20637. Enkeltdeponering (per. II): Sværdklinge. Mose ved Tissø. 1862.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 26, 673.

10. *Kirke Helsing*, Kirke Helsing sogn. 03.02.09.
NM 10851. Enkeltdeponering (per. II): Grebspidssværd. Mark. 1851.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 27, 680.

11. *Reersø*, Kirke Helsing sogn. 03.02.09.
NM B12479. Enkeltdeponering (per. II): Skaflejeøkse. 1927-1931.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 27, 681.

12. *Skyumgård*, Kirke Helsing sogn. 03.02.09.
Uden Nummer, Herlufholm Kostskole.
Enkeltdeponering (per. II): Spydspids. Mosepatina.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 27, 682.

13. *Ørslev*, Ørslev sogn. 03.02.15.
NM 6968-73. Flertypedeponering (per. II): Halskrave, nål fra bøjlenål, 2 armringe, spiralarmring, celt. Mosepatina. 1842.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 28, 684.

14. *Dragerup*, Grandløse sogn. 03.03.02.
NM B10204. Enkeltdeponering (per. II): Skaflejeøkse. Mosepatina. 1915.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 29, 686.
15. *Gammelbrogård*, Grandløse sogn. 03.03.02, sb. 42.
Holbæk Museum 49/36. Flertypedeponering (per. II): Skaflejeøkse (våben), spydspids. Mosefund. 1932.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 29, 687.
16. *Tjebberup*, Grandløse sogn. 03.03.02.
NM B96. Enkeltdeponering (per. II): Skaflejeøkse. Mosefund. 1867.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 30, 689.
17. *Ved Holbæk*.
NM 26097. Enkeltdeponering (per. II): Skaflejeøkse. Mosepatina. 1865.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 31, 698.
18. *Ved Holbæk*.
NM 25833. Enkeltdeponering (per. II): Støbeform til skaflejeøkse. Mosefund.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 31, 700.
19. *Ved Holbæk*.
Privatsamling. Flertypedeponering (per. II): 2 halskraver, 2 armbånd, 3 spiralarmringe, 13 tutuli, bæltekrog. Mosefund.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 31, 701.
20. *Kongsted/Skellingsted Bro*, Niløse sogn. 03.03.06, sb. 32.
NM B10847. Enkeltdeponering (per. II): Sværdklinge. Mosefund. 1919.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 32, 706.
21. *Rævebjerggårds Mose*, Niløse sogn. 03.03.06, sb. 96.
NM B15897. Enkeltdeponering (per. II): Fuldgrebssværd. Mosefund. 1966.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 32, 707.
22. *Åmosen*, Kongsted, Niløse sogn. 03.03.06, sb. 123.
NM B14036-55. Flertypedeponering (per. II): 20 tutuli, celt, knopsegl, sav (5 fragmenter), klinge. Før 1950.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 32, 708.
23. *Niløse*, Niløse sogn. 03.03.06.
NM B1045. Enkeltdeponering (per. II): Guldarmring (91,2 g). Mosefund. 1874.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 32, 709.
24. *Åstofte Vindmose*, Asnæs sogn. 03.04.01.
NM B11292-98a. Flertypedeponering (per. II): 3 fuldgrebssværd, 2 sværdklinger, grebtungesværd, 2 fæsteknapper. Mosefund. 1924.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 40, 771.
25. *Bøsserup*, Egebjerg sogn. 03.04.02.
NM B3606-07. Flertypedeponering (per. II): Skaflejeøkse. Mosepatina.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 41, 774.
26. *Fårevejlegård*, Fårevejle sogn. 03.04.03, sb. 398.
NM 9888. Enkeltdeponering (per. II): Skaflejeøkse. 1848
Ref.: Aner & Kersten 1976, 46, 789.
27. *Linderup*, Fårevejle sogn. 03.04.03.
NM B 12353. Enkeltdeponering (per. II): Spydspids (ornamenteret dølle). 1929.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 46, 792.
28. *Ordrup*, Fårevejle sogn. 03.04.03, sb. 489.
Mus. Nykøbing Sj. 10086. Enkeltdeponering (per. II): Spydspids. Mosefund.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 52, 799.
29. *Veddinge*, Fårevejle sogn. 03.04.03.
NM B3766. Enkeltdeponering (per. II): Skaflejeøkse. Mosefund. 1880.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 54, 811.
30. *Annebjerg Skov*, Højby sogn. 03.04.05, sb. 153.
NM B995-1004. Flertypedeponering (per. II): 2 halskraver, bælteplade, armring, spiralarmring, tutulus, knopsegl, segl,

- skaflejeøkse, 3 syle. Mosefund. 1873.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 57, 825.
31. *Ellingegård*, Højby sogn. 03.04.05, sb. 189.
NM 844-45. Entypedepo­nering (per. II): 2 fuldgrebssværd.
Mosefund. 1872.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 58, 831.
32. *Belsmose*, Højby sogn. 03.04.05, sb. 316.
NM CCCCLXV-VI. Flertypedepo­nering (per. II): mindst
2 bælteplader, 1 skaflejeøkse. Mosefund. 1874.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 60, 845.
33. *Trundholm Mose*, Højby sogn. 03.04.05, sb. 322.
NM B7703. Enkeltdepo­nering (per. II): 'Solvognen.' Mo­
sefund.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 60, 845.
34. *Hørve*, Hørve sogn. 03.04.06.
NM B7029. Enkeltdepo­nering (per. II): skaflejeøkse. Mo­
sefund. 1899.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 64, 869.
35. *Lykkebjerg*, Vallekilde sogn. 03.04.11, sb. 97.
Holbæk Mus. 3824. Enkeltdepo­nering (per. II): bælteplade.
Mosefund.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 66, 884.
36. *Hønsinge*, Vig sogn. 03.04.12, sb. 204.
NM B5133. Enkeltdepo­nering (per. II): halskrave. Mose­
fund. 1892.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 72, 898.
37. *Hønsinge*, Vig sogn. 03.04.12, sb. 208.
NM B11225-27. Flertypedepo­nering (per. II): 2 bælteplader,
fiskekrog. Mosefund. 1923.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 72, 899.
38. *Hønsinge*, Vig sogn. 03.04.12, sb. 234.
NM B9005. Enkeltdepo­nering (per. II): fuldgrebssværd.
Mosepatina. 1909.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 72, 900.
39. *Jyderup*. Vig sogn. 03.04.12, sb. 74.
NM B1. Enkeltdepo­nering (per. II): fuldgrebssværd. Mo­
sefund. 1876.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 73, 903.
40. *Sidinge*, Vig sogn. 03.04.12, sb. 125.
Privatsamling. Flertypedepo­nering (per. II): 2 halskraver,
2 spiralarmringe, 10 tutuli. Mosefund. 1859.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 74, 911.
41. *Snuderup Huse*. Bjergsted sogn. 03.06.02, sb. 37.
NM B13754. Enkeltdepo­nering (per. II): Skaflejeøkse.
Mark.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 91, 968.
42. *Bregninge*. Bregninge sogn. 03.06.03.
NM LXXI. Enkeltdepo­nering (per. II): Pandeprydelse med
horn. Mosefund. 1829.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 91, 970.
43. *Højsted*. Bregninge sogn. 03.06.03.
NM B3092-96. Entypedepo­nering (per. I): 9 fårdrupøkser.
1882.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 93, 978.
44. *Føllenslev*. Føllenslev sogn. 03.06.04, sb. 29.
NM MMCXXIV, MMCXXXII. Entypedepo­nering (per. II):
2 fuldgrebssværd. Mosefund. 1829.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 94, 984.
45. *Føllenslev*. Føllenslev sogn. 03.06.04.
Kalundborg Mus. 3364. Enkeltdepo­nering (per. II): Skaft­
lejeøkse.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 95, 985.
46. *Havnsø*, Føllenslev sogn. 03.06.04, sb. 70.
Privatsamling. Entypedepo­nering (per. I): 2 randlisteøkser.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 95, 986.
47. *Skeldals Mose*, Holmstrup sogn. 03.06.05, sb. 144.
NM B15305. Enkeltdepo­nering (per. II): Fuldgrebsdolk. Å. 1959.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 98, 991.

48. *Tynebjerg Mark*, Sejerø sogn. 03.06.07, sb. 54.
NM B12648. Enkeltdeponering (per. II): Skaflejeøkse. Ved sten. 1854.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 101, 1002.
49. *Værsløvård*, Værsløv sogn. 03.06.10.
NM 554/68. Enkeltdeponering (per. II): Skaflejeøkse. Ved sten. 1968.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 105, 1017.
50. *Gislinge Mose*, Gislinge sogn. 03.07.02, sb. 27.
NM B1562. Enkeltdeponering (per. II): Fuldgrebssværd. Mosefund. 1876.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 107, 1020.
51. *Hagested*, Hagested sogn. 03.07.03.
NM B2416. Enkeltdeponering (per. II): Skaflejeøkse. 1880.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 107, 1027.
52. *Hjembæk*, Hjembæk sogn. 03.07.04.
NM B17309. Enkeltdeponering (per. II): Skaflejeøkse. Mark. 1858.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 107, 1030.
53. *Høed*, Jyderup sogn. 03.07.06, sb. 44.
NM (bortkommet). Enkeltdeponering (per. II): Skaflejeøkse.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 111, 1039.
54. *Jyderup*, Jyderup sogn. 03.07.06.
NM 26089. Enkeltdeponering (per. II): Skaflejeøkse.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 111, 1039I.
55. *Vognserup*, Kundby sogn. 03.07.07, sb. 198.
NM B3700. Enkeltdeponering (per. II): Spydspids (ornamenteret). Mosefund. 1886.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 113, 1044.
56. *Mørkøv*, Mørkøv sogn. 03.07.08.
NM 20627. Enkeltdeponering (per. II): Skaflejeøkse. Mosepatina. 1862.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 113, 1045.
57. *Orelund*, Skamstrup sogn. 03.07.10, sb. 122.
NM B8266. Enkeltdeponering (per. II): Skaflejeøkse. Mark. 1905.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 115, 1053.
58. *Ny Bjergby*, Stigs-Bjergby sogn. 03.07.11.
NM B10006-15. Flertypedepoering (per. II): 4 spydspids, 6 save. Mosefund. 1914.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 116, 1054.
59. *Bjergby*, Stigs-Bjergby sogn. 03.07.11.
Privatsamling. Enkeltdeponering (per. II): Skaflejeøkse. Mosepatina.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 116, 1054I.
60. *Dannegård*, Svinninge. 03.07.12, sb. 68.
NM B11708. Enkeltdeponering (per. II): Skaflejeøkse. 1925.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 116, 1056.
61. *Tuse Huse*, Tuse sogn. 03.07.13, sb. 49.
NM B7858. Enkeltdeponering (per. II): Spydspids. Mark. 1903.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 118, 1064.
62. *Tuse*, Tuse sogn. 03.07.13, sb. 112.
NM B15972. Enkeltdeponering (per. II): Tutulus. Mark. 1964.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 118, 1065.
63. *Tuse Låge*, Tuse sogn. 03.07.13, sb. 23.
NM B4965. Enkeltdeponering (per. II): Spydspids. I sænkning. 1891.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 120, 1068.
64. *Tjebberup*, Grandløse sogn. 03.03.02.
NM B11349. Enkeltdeponering (per. II): Spydspids. Mosefund. 1922.
Ref.: Aner & Kersten 1976, 30, 689.

Vognserup Enge

– An Early Bronze Age Votive Offering in North West Zealand

The Vognserup Enge votive find was discovered in Kundby Parish west of Holbæk on Zealand and consists of a variety of bronze ornaments. The find is complete, well-preserved and dates from the late 2nd period of the Bronze Age (c. 1400–1300 BC). It contains 243 bronze objects in total. Of these, 156 were found in 1968 during ploughing by two tractor drivers. About 2½ years later rumours of the find reached a young student of archaeology, and archaeological excavations were conducted at the find location in 1971 and 1972. A geological investigation indicated that the hoard had been deposited in an alder swamp about one hundred metres from dry land. It was recovered in the northerly corner of a broad tract of meadow and bog, which came under cultivation in 1964 (Rieck 1971; 1972; Aner & Kersten 1976, 112 f.; Poulsen, 1980; 1983, 121; Willroth 1985).

The Vognserup Enge multitype deposit consists of typical women's ornaments. Two belt discs decorated with spirals (Rønne 1989a) (one of them measuring 25.5 cms in diameter is the second largest in Denmark), 2 neck collars (one of northern German type), 4 spiral finger-rings (2 sets), 193 bronze tubes, all with preserved woollen cords probably from two corded skirts. In addition 42 ornamented tutuli of various kinds (25 smaller discs, 15 cone tutuli and 2 boss tutuli). All objects are worn, with varying degrees of wear from use, and some have even been mended. The ornaments, the duplications and the wear clearly indicate two sets of jewellery related to different women. Socially, these objects signal elite status. The ornamentation, the circular shape of the belt discs and tutuli, as well as the rattle from the bronze tubes, indicate association with rituals, Bronze Age myths, cosmologies and religion (Bergerbrant 2007; Selling 2007).

These women were perhaps part of a *sacrificial community* (Fontijn 2002, 270 f.) who knew when and where a deposition should be made (Gerritsen 2001). A rich votive offering like Vognserup Enge gives rise to the assumption that more than just one or two neighbouring settlements gathered when the deposition was made (Stjernquist 2001). However, no traces of settlements or settlement units have so far been documented in the vicinity of the locality.

Vognserup Enge belongs to the group of multitype deposits. In my definition, votive depositions may comprise finds of only a single object as well as finds consisting of

only one object type (single-type deposits) (Jensen 1973; Willroth 1985b). Early Bronze Age hoards from North West Zealand are included in the article (see fig. 26 and the catalogue). Interpretatively, the deposits constitute a difficult find category, much less tangible than settlements and burials. They show similarities as well as variations in both content and find circumstances. To some extent graves and deposits complement each other. For instance, the bronze dagger is a type of artefact that occurs in graves but never in deposits (Bradley 1990, 77 f.; Selling 2007, 77).

Viewing these (presumably ritual) depositions in the context of the local and regional landscape – in combination with other find groups and the dynamics of the relation of the hoard finds to the landscape – opens up new perspectives. Barrows are intimately connected with topography, and their positions are also connected with communication routes. Hoard finds typically turn up in wet areas, and the importance of the visibility of bog and marsh areas in the terrain is considered. It is my assumption that there were certain elements in the landscape that stood out visually and made sites for ritual deposition visible, in much the same fashion as the constructed barrows (Fontijn 2007, 73 ff.). These sites could be flat bogs and marshes like Vognserup Enge, or places where rivers bordered on hilly areas. As shown in fig. 27, depositions took place repeatedly at Vognserup Enge over several hundred years, from the Stone Age to the Late Bronze Age, showing that this area was a significant place for rituals – both because it was a landscape of water, bogs and meadows and because it was situated close to important lines of transport and communication along the waterways. Thus, this micro-study shows that landscape is a cohesive factor that can provide a framework for diachronic studies that address depositional practice over a range of archaeological periods in a *landscape of memory* (Fontijn 2002).

English text revised by James Manley

Lise Frost
Moesgård Museum
DK-8270 Højbjerg
farklf@hum.au.dk